

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΗ - ΑΡ. ΤΕΥΧΟΥΣ 195 - ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2005 - ΤΕΒΕΤ - ΣΕΒΑΤ 5765

ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Με νόμο η 27η Ιανουαρίου έχει καθιερωθεί ως «Ημέρα Μνήμης των Ελλήνων Εβραίων Μαρτύρων και Ηρώων του Ολοκαυτώματος».

*Κατά τον εορτασμό της πρώτης επετείου, στις 27 Ιανουαρίου 2004, στο Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, ο πρόεδρος του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος κ. **Μωϋσής Κωνσταντίνης** ανέφερε στην ομιλία του και τα παρακάτω:*

ΟΙ ΛΑΟΙ που έχουν μακράιωνη παρουσία στη ζωή της ανθρωπότητας στηρίζονται για να δημιουργούν το εκάστοτε παρόν και μέλλον στα επιτεύγματα και στα διδάγματα του ιστορικού τους παρελθόντος.

ΟΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ και οι μνήμες, που αποτελούν ρίζες ζωής, διαμορφώνουν τη συνείδηση και τη συνέχεια των ιστορικών λαών, όπως είναι ο ελληνικός.

Η ΕΒΡΑΪΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ είναι η πιο παλαιά σε διάρκεια και συνέχεια στον ευρωπαϊκό χώρο. Η επί δυόμιση και πλέον χιλιάδες χρόνια ιστορικώς καταγραφόμενη παρουσία των Εβραίων στην Ελλάδα υπήρξε απόλυτα συνυφασμένη με τα ιστορικά συμβάντα της αντίστοιχης περιόδου. Οι Εβραίοι, όπως όλοι οι Έλληνες, αφιερώσαμε τη δραστηριότητά μας στην οικονομική και βιομηχανική ανάπτυξη της πατρίδας, προσφέραμε τη ζωή μας στους πολέμους του Ελληνισμού.

Η ΝΑΖΙΣΤΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ επέφερε μεγάλα δεινά στην Ελλάδα και στους ανθρώπους της. Τα πιο επίσημα διεθνή στοιχεία ομιλούν για τους θανάτους από πείνα, για την κατερείπωση ελληνικών πόλεων, για την εκμηδένιση της εθνικής οικονομίας. Για τον Ελληνικό Εβραϊσμό ο όλεθρος ήταν ακόμα τραγικότερος αφού αφανίστηκαν οι 28 μέχρι τότε ακμάζουσες σε ελληνικές πόλεις Ισραηλιτικές Κοινότητες και το 86% του εβραϊκού πληθυσμού, περίπου 67000 άνθρωποι, εξοντώθηκαν στα χιλερικά κρεματόρια θανάτου.

Η ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΗ ΧΙΤΛΕΡΙΚΗ ΜΑΝΙΑ θέλησε να εξαφανίσει τους Εβραίους από το πρόσωπο της γης. «Τελική λύση», δηλαδή ολοκληρωτική εξολόθρευση, ονόμασαν οι Nazi τη συστηματική προσπάθεια σ' ολόκληρη την Ευρώπη για να εξοντώ-

σουν τους Εβραίους κάθε ηλικίας, τους αρρώστους, τους γέροντες, τα νεογέννητα βρέφη. «Τελική λύση» σήμαινε να μη μείνει ούτε ένας Εβραίος επί της γης! Κατά τούτο, λοιπόν, όπως έχει παγκόσμια διακηρυχθεί, το Ολοκαύτωμα είναι μοναδικό στην ιστορία της κοινωνίας των ανθρώπων, η οποία στο διάβα των αιώνων βαρύνεται με πολλά εγκλήματα. Οι Έλληνες, άλλωστε, υπήρξαμε – δυστυχώς – πολλές φορές θύματα μαζικών εξοντώσεων. Η μοναδικότητα όμως του Ολοκαυτώματος έγγειται στο ότι συνελήφθησαν και θανατώθηκαν – με προγραμματισμό και μεθοδικότητα - ομαδικά άνθρωποι από τις ευρωπαϊκές χώρες, με μόνο κοινό χαρακτηριστικό γνώρισμα τη θρησκεία τους. Νέοι, γέροι, άνδρες, γυναίκες, παιδιά, νήπια, πλούσιοι, πένητες όλοι μαζί, χωρίς διάκριση, φόρεσαν το Αστέρι του Δαυΐδ και με αυτό το θρησκευτικό έμβλημα οδηγήθηκαν στα κρεματόρια. Ο Αντόρνο έγραψε την πιο χαρακτηριστική φράση: «Μετά το Ολοκαύτωμα δεν μπορεί να υπάρξει πια ποίηση».

ΤΟ ΤΡΑΓΙΚΟ για τους Έλληνες Εβραίους είναι ότι πολλοί απ' αυτούς που έχασαν τη ζωή τους στα στρατόπεδα του θανάτου ήταν οι ίδιοι που είχαν επιστρέψει από το Αλβανικό μέτωπο, όπου μαζί με τους άλλους Έλληνες, είχαν αγωνιστεί νικηφόρα για να προστατέψουν την τιμή της πατρίδας, τη ζωή των οικογενειών τους, την ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

ΣΤΟ ΣΗΜΕΙΟ ΑΥΤΟ πρέπει, για μια ακόμη φορά, να υπομνησθεί η στάση του ελληνικού λαού κατά το Ολοκαύτωμα. Μαζί με τη μοναδική σ' ολόκληρο τον ευρωπαϊκό χώρο Διακήρυξη του Αρχιεπι-

Συνέχεια στη σελ. 22

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Συναγωγή Πρέβεζας 1932-1962. (Διακρίνεται αριστερά το εβραϊκό Σχολείο με το μανάβικο Γερογιάννη, που λειτουργούσε στο ισόγειο). (Αρχείο Μαρίας Βέλιου).

Η προφητεία στην Παλαιά Διαθήκη

Του Καθηγητή ΣΑΒΒΑ ΑΓΟΥΡΙΔΗ

Είναι γνωστή η σπουδαιότητα της «προφητείας» για τη θρησκεία της Π. Διαθήκης - αλλά και για τη θρησκευτική ζωή του αρχικού Χριστιανισμού, όπως μας παρουσιάζεται, π.χ., στις Επιστολές του Παύλου, ή, όλως ιδιαίτερος, στην Αποκάλυψη του Ιωάννη.

Στο θέμα της προφητείας, τόσο η Παλαιά όσο και η Καινή Διαθήκη παρουσιάζουν ιδιόζουσες απόψεις. Αυτό είναι βέβαιο, όσο και το ότι σε όλη την αρχαία Ανατολή μαρτυρείται πολλαπλώς είτε η μαγεία είτε η μαντεία είτε η προφητεία, υπαγορευμένες από την ανθρώπινη ανάγκη για έναν θεϊκό χρησμό ή μήνυμα: πριν από κάθε σοβαρό εγχείρημα προφύτες συμβουλευόταν. Αυτό βλέπουμε να γίνεται σε ανάλογες περιπτώσεις και στην Π. Διαθήκη (π.χ., Γ' Βασιλειών 22, 1-29). Πρέπει εξ αρχής να επισημάνουμε τη διάκριση που γίνεται στην Π. Διαθήκη σε «προφύτες Κυρίου του Θεού» και σε μια γενική κατηγορία, ολόκληρη τάξη «προφπτών», που συχνά επικρίνονται και απορρίπτονται από τους «κανονικούς προφύτες». Η διάκριση αυτή δείχνει ότι στο έθνος του Ισραήλ υπήρχε μια πολύ ευρύτερη τάξη «προφπτών», άσχετα από το πώς και ποιοι έγιναν, με τα κριτήρια της Π. Διαθήκης, τελικά δεκτοί ως γνήσιοι του Θεού προφύτες και ποιοι όχι. Αλλά και στα χρόνια του αρχικού Χριστιανισμού βρίσκουμε ως ηγετική ομάδα αυτή των «προφπτών», ενώ συγχρόνως γίνεται λόγος και περί «ψευδοπροφπτών». Στην Αποκάλυψη του Ιωάννη, π.χ., επανειλημμένως γίνεται λόγος περί «ψευδοπροφπτη» (16,13· 19,20· 20,16).

Το θρησκευτικό - πολιτιστικό περιβάλλον

Ο Ισραήλ κληρονόμησε προφανώς την προφητεία από τον περιβάλλοντα θρησκευτικό / πολιτιστικό χώρο της Ανατολής. Από τους χρόνους ακόμη του Φαραώ Snefru, ιδρυτή της Τεταρτης Δυναστείας (4235-3951 π.Χ.), σώζεται προφητεία του Neferti, που εξαγγέλλει τρομερά δεινά που θα πλήξουν τον βασιλιά εξαιτίας της ανέμελης και ρέμπελης ζωής του. Αφού περιγράφει τη зоφepή κατάσταση της χώρας υπό τον Snefru, εξαγγέλλει την έλευση του Amen-emhet I ως αναμορφωτή βασιλιά και ξεσπάει σε μεσσιανικού τύπου κραυγές χαράς: «*Ευφρανθείτε, εσείς λαοί των χρόνων του! Ο υιός του ανθρώπου (άνθρωπος από γενιά και άγιος) θα στερεώσει το όνομά του εις τον αιώνα του αιώνος. Αυτοί που ρέ-*

πουν στο κακό... κρατούν τη γλώσσα τους τώρα από φόβο. Τους επιδρομείς... θα κάνει να ρίψουν τα σπαθιά τους... Η δικαιοσύνη θα πάρει τη θέση της, ενώ η αδικία θα εκδιωχθεί...». Εξάλλου, ο ταπεινός καταγωγής Φαραώ Θούθμωσις III, που η ανάρρησή του καλύπτεται από προφητικό χρησμό, ομολογεί την οφειλή του στον Άμμωνα: «*Ο Θεός Άμμων, αυτός είναι ο πατέρας μου, κι εγώ είμαι ο γιος του. Με επέβαλε να καθίσω στον θρόνο του, ενώ ήμουν ακόμη ένας νεοσσός. Με γέννησε από τον ίδιο τον πυρήνα της καρδιάς του και με διάλεξε για τη βασιλεία... Με ένωσε με την Ύπαρξή του, για να ζήσω στους αιώνες των αιώνων...»*.

Για την ύπαρξη εκστατικής προφητείας στους Ασσυροβαβυλώνιους διατυπώθηκαν παλαιότερα επιφυλάξεις, υποθέτοντας την αντίδραση του ιερατείου, που φοβόταν την απώλεια του μονοπωλίου της θρησκευτικής εξουσίας. Σήμερα είναι γενικά αποδεκτή η ύπαρξη ενός πλούτου προφητικών χρησμών και στην αυτοκρατορία των δύο μεγάλων ποταμών. Σε προφητικό χρησμό της Ασάρτης, από τα Άρβηλα, που απευθύνεται στον Esarhaddon (681-668 π.Χ.), του λέει: «*...θα καθίσω περιμένοντας τους εχθρούς σου, και θα τους παραδώσω σ' εσένα. Εγώ η Ishtar θα πηγαίνω εμπρός και πίσω σου, μη φοβάσαι!*». Ένας άλλος χρησμός, από το στόμα μιας γυναίκας, τον ενθαρρύνει και του υπόσχεται: «*Μη φοβάσαι, Esarhaddon! Εγώ ο θεός Βηλ, σου μιλάω. Θα δυναμώσω τα σπηρίγματα της καρδιάς σου, όπως η μάνα σου που σου έδωκε την ύπαρξη... Πού είναι ο εχθρός που σε χτύπησε σε μια στιγμή που δεν είχα τον νου μου; Το μέλλον θα είναι όπως το παρελθόν... Γιατί δεν εμπιστεύθηκες τον προηγούμενο χρησμό που εγώ απύθυνα σ' εσένα; Τώρα, εμπιστέψου τον τελευταίο. Ύμνησέ με...»*. Σε μια επιστολή του Marduk-shum-usur προς τον Ashurbanipal (668-653 π.Χ.) γράφεται: «*Σε ένα όνειρο ο θεός Ashur είπε στον (Σεναχερίβ) πάππο του βασιλιά κυρίου μου... Ο θεός Nuska στεκόταν μπροστά του... έβαλε ένα στέμμα πάνω στο κεφάλι του, λέγοντας, "θα πας στις χώρες που θα κατακτήσεις!"*».

Εξαιρετικό ενδιαφέρον έχουν οι προφητείες-χρησμοί που παραθέτει ο καθηγητής James Prichard¹. Παραθέτω εδώ μία, ενδεικτικά: «*Ένας πρίγκηπας θα εγερθεί και θα εξουσιάζει για δεκαοκτώ χρόνια. Η χώρα θα ζήσει ασφαλής... Οι άνθρωποι θα χαρούν την αφθονία. Βροχές και ψηλά νερά θα επικρατήσουν... Αλλά ο άρχοντας θα φονευθεί με δόλο σε μια επανάσταση... θα ξεσηκωθεί ο Ελάμ κατά του Ακκάδ... Τα κανάλια και οι ποταμοί θα γεμίσουν με άμμο»*.

Απλή ανάγνωση των παλαιότερων «ιστορικών» κειμένων της Π. Διαθήκης μαρτυρά πολλαπλώς ότι οι κάτοικοι της Χαναάν, τους οποίους βρήκαν οι Εβραίοι όταν εγκαταστάθηκαν στην περιοχή, γνώριζαν πολύ καλά τη χρήση και την πρακτική της προφητείας. Κι αν ακόμα οι Εβραίοι δεν τη γνώριζαν από πριν, την έμαθαν από τους Χαναανίτες, τους οποίους σταδιακά υποδούλωσαν.

Κοιτίδες του εκστατισμού κατά την πρώτη π.Χ. χιλιετία ήσαν κυρίως η Συρία και η Παλαιστίνη, η Μ. Ασία και η Θράκη, θα αναφερθεί εδώ ένα μόνο παράδειγμα, από το ημερολόγιο του Αιγυπτίου Wen-Amou, απεσταλμένου του Φαραώ στη Συρία για αγορά Ξυλείας προς κατασκευή λέμβου του θεού Amou Ra. Μετά από πολλές αναβολές της συμφωνίας και ενώ ο τοπικός βασιλιάς πρόσφερε θυσία στον θεό του, Ξαφνικά παρουσιάσθηκαν σε έναν από τους ευγενείς του εκστατικά φαινόμενα, ο οποίος έλεγε συνεχώς: «Φέρε (τον θεό) εδώ. Φέρε τον αγγελιοφόρο του Αμμωνα... Εξαπόστειλέ τον και άφησέ τον να φύγει». Οι Αιγύπτιοι, όταν έπεσε το σκοτάδι, έφυγαν το ταχύτερο.

Αρχές της ισραηλιτικής προφητείας

Δεν γνωρίζουμε αρκετά περί των αρχών της ισραηλιτικής προφητείας. Έφεραν τίποτε σχετικό όταν εγκαταστάθηκαν οι φυλές στην Παλαιστίνη; Επήραν όλα ή μόνο ό,τι σχετικό από τους Χαναανίτες και κάτι απ' αυτό προχώρησε με τρόπο δικό του, ιδιοφυή, σιγά-σιγά; Τι εννοούμε λέγοντας σιγά-σιγά, θα το καταλάβει ο αναγνώστης αν διαβάσει, π.χ., το Γ' Βασιλειών κεφ. 20-22, σχετικό με τη βασιλεία του Αχαάβ (876-854 π.Χ.), όταν ακόμα πολλά πράγματα ήσαν αρκετά ασαφή.

Στην Π. Διαθήκη ο προφήτης, αυτός που προλέγει, ονομαζόταν nabi, και roah ή hozaeh, ο «ορών», αυτός που βλέπει πράγματα που δεν βλέπουν οι άλλοι. Αναφέρεται επίσης η χρήση «κλήρων» (κληρομαντεία), των «Ουρείμ» και «Θουμείμ». Μέσα απ' όλα αυτά όμως ξεφυτρώνει το σημαντικότερο: ο προφήτης, αυτός που μεταφέρει κάποιο μήνυμα από τον Γιαχβέ: Εκείνος είναι που εκφράζεται στους παλαιοδιαθηκικούς συγγραφείς-προφήτες. Η νέα αυτή προφητεία συγκρίθηκε με την παλαιού τύπου, μέχρι περίπου το τέλος της Μοναρχίας (585 π.Χ.). Είναι φανερό ότι στο Ισραήλ η έννοια του προφήτη μεταβλήθηκε κατά την πορεία.

Το περιορισμένο του χώρου δεν επιτρέπει να αναφερθούμε στις διακυμάνσεις που πέρασε η προφητεία μέχρι να φθάσει στα υψηλότερα επίπεδά της, τότε που ο προφήτης δεν εξέφραζε απλώς τη γνώμη του για τα ε-

Ο προφήτης Ιερεμίας. Τμήμα της μεγάλης νωπογραφικής σύνθεσης του Μικαήλ Αγγέλου (1475-1564) στην οροφή της Καπέλα Σιέτινα. Ρώμη, Βατικανό.

θνικά και δημόσια πράγματα, αλλά, οδηγούμενος από το πνεύμα του Θεού, ύψωνε τη φωνή του εναντίον του ίδιου του έθνους του, εναντίον της κοινής γνώμης, εναντίον του βασιλιά και του λαού. Ο Μιχαίας, ο Ησαΐας, ο Ωσηέ, ο Ιερεμίας κ.ά, υπήρξαν τέτοιοι προφύτες². Αυτό που τονίζουν είναι η ελευθερία του Θεού του Ισραήλ: «Εγώ είμαι αυτός που είμαι»· δεν εκφράζει απόψεις μερίδων. Μερικές φορές μάλιστα έχουν και οι ίδιοι οι προφύτες αντιρρήσεις γι' αυτό που τους ζητάει να πουν ή να κάνουν.

Το κέντρο του λόγου ή της δράσης των προφητών αυτών σχετίζεται κυρίως με το ιστορικό πεπρωμένο του Ισραήλ. Σ' αυτό το όποιο πεπρωμένο οι προφύτες εμμένουν άκαμπτοι. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι ότι το μήνυμά τους δεν εκφράζεται μόνο με λόγους. Δεν μιλάνε και δεν γράφουνε μονάχα, προβαίνουν και σε πράξεις συμβολικές αυτού που θέλουν να μεταδώσουν. Ο Ωσηέ παντρεύεται μια πόρνη και δίνει στα τρία παιδιά του σημαδιακά ονόματα, την αγαπάει πολύ και αν αυτή μετανοήσει και αλλάξει ζωή, είναι έτοιμος να τη δεχθεί πίσω - έμπρακτος συμβολισμός της μεγαλοθυμίας του Θεού προς τον αμαρτωλό λαό του. Ο Ησαΐας περιφέρεται γυμνός επί τρία χρόνια (Ησαΐας, κεφ. 20), ο Ιερεμίας συντρίβει πολύτιμο αγγείο στην Κεραμική Πύλη (Ιερ. 19,1) για να τονίσει το σύντριμμα που έρχεται πάνω στον λαό επειδή εγκατέλειψε τις αρχές του λόγω συμμαχιών με λαούς που του επιβάλλουν δικά τους ήθη, ο Ιεζεκιήλ θάβει την αγαπημένη του σύζυγο και, με εντολή του Γιαχβέ, δεν πενθεί καθόλου, για να διδάξει τους συμπατριώτες του να μην πενθήσουν όταν ο Γιαχβέ, οσονούπω, θα καταστρέψει το Ιερό της Ιερουσαλήμ, στο οποίο έχουν στηριζέι όλες τις απατηλές ελπίδες τους.

Σημειώσεις:

1. James Prichard, «Ancient Near Eastern Texts, Relating to the Old Testament», 3rd ed., 1974, σελ. 441 ε.ε.
2. Απολαυστική περί των Εβραίων προφητών έκθεση θα βρει ο αναγνώστης στο θαυμάσιο έργο του καθηγ. Βασ. Βέλλα, «Θρησκευτικά Προσωπικότητες της Παλαιάς Διαθήκης», Τεύχη Α-Δ, 1934-40.

[Ο κ. Σάββας Αγουριδής είναι Ομ. Καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Έχει δημοσιεύσει πληθώρα βιβλίων επί θεμάτων της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης, ενώ από 25ετίας εκδίδει το εξαμηνιαίο «Δελτίο Βιβλικών Μελετών».

Το παραπάνω κείμενο είναι απόσπασμα από μελέτημά του, με τίτλο «Η προφητεία στην Παλαιά Διαθήκη και στον αρχικό Χριστιανισμό», που δημοσιεύτηκε στην **Καθημερινή**, στις 31.10.2004].

Οι Εβραίοι της Πρέβεζας

Του ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΥΣΤΑΚΗ

Το να μιλήσει κανείς για την εβραϊκή κοινότητα της Πρέβεζας είναι δύσκολο. Ύστερα από 57 χρόνια και πλέον οι μνήμες είναι περιορισμένες και αποσπασματικές. Από τους παλαιούς που είχαν βιώματα δεν έγραψε κανείς.

Η διάρκεια ζωής της εβραϊκής κοινότητας της Πρέβεζας ήταν μικρή, σχηματίστηκε τη δεκαετία του 1880 από Εβραίους που ήλθαν από την Άρτα. Η μετακίνηση έγινε μετά την απελευθέρωση της Άρτας το 1881. Η απελευθέρωση είχε δυσμενείς επιπτώσεις στην οικονομία της Άρτας, η οποία απομονώθηκε από το λιμάνι της Σαλαώρας, το Γιαννιώτικο εμπόριο, τον κάμπο της, την περιοχή Φιλιπιάδας και Λάκκας Θεσπρωτικού, γιατί σύνορο Ελλάδας και Τουρκίας ορίστηκε ο Άραχθος. Η τουρκική διοίκηση της νότιας Ηπείρου μεταφέρθηκε στην Πρέβεζα. Το 1886 η Τουρκία έκτισε στην Πρέβεζα το Διοικητικό της Κέντρο, το σημερινό Δικαστικό Μέγαρο.

Η οικονομική κρίση έπληξε και το κυρίαρχο Γιαννιώτικο εμπόριο, γιατί εκτός από την περιοχή της Άρτας εκτοπίστηκε και από τη Δυτική Θεσσαλία. Σχετικά γράφει ο σύγχρονος Ζαγορίσιος ιστορικός Ιωάννης Λαμπρίδης. Έτσι, παράλληλα με τους Αρτινούς Εβραίους ήρθαν στην Πρέβεζα και Γιαννιώτες. Στις ληξιαρχικές πράξεις θανάτου του Αβραάμ Γκανή, του Αβεσάν και του Μωυσή Γεννή αναγράφεται ότι γεννήθηκαν το 1869 στα Γιάννενα.

Στο συνέδριο Ιστορίας που έγινε στην Πρέβεζα το 1990, ο Σπύρος Λουκάτος είπε ότι το 1870 στην Πρέβεζα ήταν μόνο δύο Εβραίοι. Ο μέχρι το 1881 Μητροπολίτης Άρτας και Πρέβεζας Σεραφείμ Ξενόπουλος στο βιβλίο του γράφει ότι στην Άρτα κατοικούσαν 150 οικογένειες Εβραίων, ενώ στην Πρέβεζα δεν αναφέρεται ότι κατοικούσαν Εβραίοι. Στο τεύχος του Φεβρουαρίου 1883 της Επιθεώρησης, που εκδιδόταν στην Κέρκυρα, «Μοσέ Αντολότζια Ισραελίτικα» σημειώνεται για την Πρέβεζα: «Σχηματίστηκε επιτροπή από τους Ηλία Δαβίδ, Χαΐμ Ησή, Δαβίδ Ζαδίκ, Δαβίδ Ιακώβ και Ηλία

1935: Προσκοπική ομάδα Πρέβεζας: Ο Μπεν Σιών Μασιλί, δεύτερος από δεξιά.

Κούλια, προκειμένου να οργανώσουν την κοινότητα και να γίνει Συναγωγή».

Λίγο μετά, την 5-6-1885, για την κηδεία του πρώτου Μητροπολίτη της Πρέβεζας Αμβροσίου αναφέρεται: «Την πομπή παρακολούθησαν ο Μουτασερίφης, οι Πρόξενοι, μερικοί Τούρκοι και Εβραίοι, ο στρατιωτικός Διοικητής με στρατό της γραμμής, χωροφύλακες και όλοι οι Χριστιανοί της περιοχής».

Σύγχρονα με τις συνοριακές και διοικητικές αλλαγές στη νότια Ήπειρο άρχισαν αθρόες εισαγωγές ευρωπαϊκών, βιομηχανικών προϊόντων, τα οποία εκτόπισαν τα ντόπια βιοτεχνικά και αναπτύχθηκε νέος κλάδος εμπορίου. Οι περισσότεροι Εβραίοι της Πρέβεζας ασχολήθηκαν με το εμπόριο των εισαγομένων υφασμάτων, ψιλικών και άλλων προϊόντων σ' όλα τα επίπεδα. Προ του πολέμου, σχεδόν όλοι είχαν κεφάλαιο, λίγοι όμως ήταν πλούσιοι. Οι πιο πολλοί ήταν βιοπαλαίστες, οι οποίοι επιβίωναν και χάρη στη σφικτή διαχείριση των εξόδων τους.

Τα καταστήματα των Εβραίων ήταν στην αγορά και

Αναμνηστική φωτογραφία μαθητριών, μεταξύ των οποίων και εβραιοπούλες, στην κεντρική αγορά μπροστά στο σημερινό καφεκοπείο Σπ. Κωστούλα. (Αρχειο Οικογένειας Τσουμάνη).

σε κάθετους σ' αυτή δρόμους. Εκτείνονταν από την Κ. Καρυωτάκη μέχρι το σούπερ μάρκετ Γαλανού, εκτός από το κατάστημα του Μπακόλα, που ήταν προς τη Μητρόπολη, στην οικοδομή του Σπύρου Βερίτσπ. Είχε έρθει από τα Γιάννενα. Εκεί γεννήθηκε το 1917 το παιδί του ο Λέων.

Στη γωνία αγοράς και Κ. Καρυωτάκη ήταν του Αβραάμ Τζάφου με υφάσματα – θεωρείτο δε ο πιο πλούσιος Εβραίος. Απέναντι στον κάθετο δρόμο, στην οικοδομή που αναπαλαιώνουν οι αδελφοί Ποταμιάνου, ήταν του εκτελωνιστή Ντανιέλ Ζαδικ. Πουλούσε άλευρα και είχε τυροκομείο - ήταν ο μόνος Εβραίος που είχε εμπορικές δραστηριότητες σε κλάδους που ασχολούνταν οι Χριστιανοί. Ο Ζακάρ είχε κατάστημα με υφάσματα εκεί που είναι το μανάβικο του Νίκου Αργυρού. Οι αδελφοί Ματσιλ διατηρούσαν μαγαζί με υφάσματα στη γωνία της οικοδομής του κληροδοτήματος. Απέναντι, στο μαγαζί του Νίκου Μπελεγγρινού, ήταν του Λαγαρή. Είχε έρθει από τα Γιάννενα στις αρχές του μεσοπολέμου. Εγγονός του είναι ο παθολόγος ιατρός, καθηγητής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Μωυσής Ελισάφ.

Η μητέρα του, κόρη του Λαγαρή, ζει στα Γιάννενα. Στον απέναντι δρόμο της 21ης Οκτωβρίου, ο Αλμπάλα είχε την πράσινη ταβέρνα στο ισόγειο της κατοικίας Καρύδη-Χαρμπούρου. Εβραίος είχε εκεί κοντά άλλη ταβέρνα, ήταν στο μαγαζί του Λάμπρου Γουρνάρη (δεν είναι εξακριβωμένο εάν την είχε ο Αλμπάλα και μετακινήθηκε). Ο Λεβή με υφάσματα είχε το κατάστημα του Γιάννη Κατισκοβόρδου. Στο διπλανό με υφάσματα

ήταν άλλος Ζαδικ. Στου Καστανή είχε αποθήκη ο Λεβή. Συνέχεια είχε μαγαζί ο Σολομών Γκανή, ο οποίος μετά το σεισμό του 1938 μεταφέρθηκε απέναντι στο μαγαζί του Τάκη Μποντίνα. Οι δύο κόρες του Γκανή σώθηκαν από τα γερμανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης. Μετά τον πόλεμο πρώτη πήγε στις ΗΠΑ η Ραχήλ, εκεί παντρεύτηκε και κάλεσε την αδελφή της. Κατοικούν στο Λονγκ Άιλαντ της Νέας Υόρκης.

Ο Μάτσας με υφάσματα και ο παλαιοπώλης Ασκεναζή είχαν μαγαζιά στο ισόγειο της κατοικίας Τρυφωνίδη. Ο Τζακ Μάτσας με υφάσματα στου Κάρτσακλα και στο άλλο μισό, στη γωνία, ήταν ο Σολομών Σολομών. Στο ραφείο του Κίκερη ήταν το μαγαζί του Σέμου. Το κατάστημα της Αγγελικής Μποντίνα, το είχε ο Λέων Μάτσας. Ο Τζακάκης με ψιλικά ήταν στου Αλεξιάδη. Το μαγαζί του Γενή βρισκόταν στη γωνία αγοράς και Παρθεναγωγείου. Τα παιδιά του Γενή, ο Μωυσής και ο Μάρκος, σώθηκαν, πήγαν αντάρτες στο Ν. Ζέρβα και μετά την απελευθέρωση έφυγαν για το Ισραήλ. Το παιδί του Μωυσή, ο Αβραάμ, έμαθε ελληνικά και χαίρεται να διαβάζει τον τοπικό Τύπο, όπως μου είπε ο σημερινός ιδιοκτήτης του οικοπέδου του σπιτιού τους.

Οι αδελφοί Αλμπάλα στου Τραχανά. Ο ρολογάς Μποχώρ απέναντι. Στο στενό της Εμπορικής Τράπεζας βρίσκονταν ο Ασέρ Κοέν και ο Κοέν Κοέν. Ο Καψάλης με ψιλικά στου Παπασάββα. Ο Ζακ ήταν κρεοπώλης. Υπήρχαν και άλλα μαγαζιά Εβραίων, όπως του Λέοντα Σαμπά, του Αμεδαίου Χάνεν και του Γκόρτσα, ο οποίος πουλούσε και μουσικά όργανα. Στον Εμπορικό και

1948: Στην αυλή της Συναγωγής δίπλα στο πηγάδι. (Αρχειο Νίτσας Αρταβάνη - Γερογιάννη).

Επαγγελματικό Οδηγό Θεσσαλίας και Ηπείρου, που κυκλοφόρησε το 1939, αναγράφονται 33 εβραϊκά ονόματα.

Εκτός από τους Εβραίους που διατηρούσαν μαγαζιά, ήταν και οι πλανόδιοι. Γνωστοί ήταν ο Ααρών και ο αδελφός του, οι οποίοι είχαν μικρά δίτροχα κάρα, που τα έσερναν μικρόσωμα άλογα και διαλαλούσαν την άφιξή τους στις γειτονιές με το φύσημα της τρομπέτας. Μερικοί νέοι κουβαλούσαν στην πλάτη τους λίγα φτηνά υφάσματα, στη μέση τους είχαν κρεμασμένη μία τσάντα με κλωστές, κουμπιά, βελόνια, παραμάνες, φουρκέτες, καρφίτσες και στα χέρια τους κρατούσαν το σιδερένιο πήχη. Ένας από αυτούς, ο Νταβί, για να προσελκύσει πελάτες διαλαλούσε: «Αμερικάνικο πανί, 3 δεκάρες ο πήχης». Ο Αμπουλά, από τους πιο φτωχούς, πουλούσε μπρίκια στις γειτονιές και καθόταν στην περιφέρεια κοντά στην πόρτα του Αϊ Λιος. Άλλος Αμπουλά ήταν εργάτης στο Τελωνείο. Οι αδελφοί Σαμπίκου εκτελούσαν μεταφορές με το χειροκίνητο, τρίκυκλο καρότσι. Ο Γιοσλά ήταν λογιστής στην αποθήκη Ξυλείας του Μόσχου. Εβραίος ήταν και ο λογιστής της ηλεκτρικής εταιρείας των αδελφών Καλημέρη. Ραβίνος στη Συναγωγή ήταν ο Ηλίας Ζακάρ. Το παιδί του, ο Πέπος, λοχίας το 1940-41 στην Αλβανία, επικεφαλής της διμοιρίας του, ανδραγάθησε. Μέλη της κοινότητας ήταν και οι δάσκαλοι του σχολείου.

Οι Εβραίοι κατοικούσαν στο τετράγωνο που σχηματίζουν οι δρόμοι Κ. Καρυωτάκη, Πολυτεχνείου, Ιωάννη

1950: Η κ. Γερογιάννη μπροστά στο μανάβικο που διατηρούσε στο ισόγειο του εβραϊκού Σχολείου, στη γωνιά αριστερά της Συναγωγής. Διακρίνεται η κεντρική είσοδος της Συναγωγής απέναντι από τον Αϊ Γιάννη. (Αρχειο Νίτσας Αρταβάνη - Γερογιάννη).

Μουστάκη και αγοράς, ανάμεσα από χριστιανικά και τουρκικά σπίτια - μερικοί δε κατοικούσαν πιο έξω από τα όρια αυτά. Η διασπορά των σπιτιών τους οφειλόταν στην πρόσφατη εγκατάστασή τους. Πολλοί αγόρασαν σπίτια από τους χριστιανούς και τους Τούρκους. Ο Ραφαήλ Ζαδικ αγόρασε από τον Τούρκο Μπάσε Χαϊμ το σπίτι του στην Κ. Καρυωτάκη, την 27-11-1907. Μερικοί αγόρασαν οικόπεδα και έκτισαν.

Τα περισσότερα καταστήματά τους ήταν ιδιοκτησία χριστιανών, δε γνωρίζω εάν υπήρχαν Εβραίοι που κατοικούσαν σε σπίτια με ενοίκιο. Στον ελαιώνα, που είχε 140.000 ελαιόδενδρα, ιδιοκτησία εξ ολοκλήρου αστών κατοίκων της Πρέβεζας, μόνο δύο μικρά λιοστάσια, γύρω στα 250 ελαιόδενδρα, ήταν ιδιοκτησία Εβραίων. Ο Εβραίος Κιούλης, στις αρχές του 20ου αιώνα, είχε ιπποκίνητο λιτρουβιό στην οδό Καλού, στο νότιο τμήμα του Ξενοδοχείου «Διώνη».

Η Συναγωγή της κοινότητας ήταν στην οδό Κ. Καρυωτάκη, αξιόλογο κτίριο με ωραίο αρχιτεκτονικό σχέδιο και γερή κατασκευή. Από τις βόμβες που κατέστρεψαν τον Ιερό Ναό του Αγίου Ιωάννη, η Συναγωγή δεν έπαθε τίποτα. Μόνο μια πέτρα έσπασε από βλήμα στη νοτιοανατολική γωνία δίπλα από την εντοιχισμένη πλάκα, στην οποία αναγράφονταν τα ονόματα των ανδρών της σουλιώτικης οικογένειας του πολέμαρχου Σπύρου Μπότσαρη, που κατοικούσαν στον τόπο της Συναγωγής από το 1736 και μετά. Η Συναγωγή «Καάλ Καδός Τεφιλά Λεμοσέ» κτίστηκε το 1903 και ήταν αφιερωμένη στο Ραβίνο των Ιωαννίνων Μοσέ Κοέν, ο ο-

1960:
 Στην εσωτερική αυλή
 της Συναγωγής,
 στα σκαλιά
 της σκάλας
 που οδηγούσε
 στο εβραϊκό
 Σχολείο.
 Διακρίνεται η πόρτα
 της Συναγωγής
 προς την αυλή.
 Η οικογένεια
 Αρταβάνη,
 που ζούσε
 στα δωμάτια
 της αυλής,
 παντρεύει την μία
 κόρη της.
 (Αρχείο Νίτσας
 Αρταβάνη
 - Γερογιάννη).

ποιός δώρισε το αναγκαίο ποσό για την αγορά, του οικοπέδου.

Μετά την Κατοχή στην αίθουσα της Συναγωγής εγκαταστάθηκε η Φιλαρμονική και το κτίριο προστατεύτηκε. Η Φιλαρμονική εγκατέλειψε το χώρο, όταν ο ΟΤΕ αγόρασε τη Συναγωγή και το κτίριο του σχολείου στις αρχές της δεκαετίας του '60. Ο ΟΤΕ έκτισε το κατάστημά του και ξανατοποθέτησε αναμνηστική πλάκα.

Στη δυτική πλευρά ήταν η οικοδομή του **εβραϊκού Δημοτικού Σχολείου**, που λειτούργησε από το 1908. Στο ισόγειο είχε δύο αίθουσες για ισάριθμες τάξεις. Στον πρώτο όροφο υπήρχε το γραφείο του διευθυντή και μια αίθουσα. Δίδασκαν 4 δάσκαλοι. Μεγάλο ενδιαφέρον για τη λειτουργία του σχολείου έδειξε ο τότε διευθυντής της Σχολής Alliance στη Θεσσαλονίκη, ο οποίος μεσολάβησε στα κεντρικά των Παρισίων και η ισραηλιτική Σχολή Alliance έστειλε και μισθοδοτούσε το δάσκαλο των Γαλλικών. Το 1911 έφτασε στην Πρέβεζα από το Παρίσι ο δάσκαλος των Γαλλικών Σολομών Ντανόν, ο οποίος ανέπτυξε και κοινωνική δράση. Άλλος Εβραίος δάσκαλος μισθοδοτείτο από τα εισοδήματα του κληροδοτήματος του Χαΐμ Κοέν, που προέρχονταν από τα ενοίκια οικοδομής στην οδό Κ. Καρυωτάκη και Λ. Ειρήνης και από τον ελαιόκαρπο 170 ελαιοδένδρων. Από τα εισοδήματα του κληροδοτήματος προικίστηκαν και πέντε άπορες Ισραηλίτισσες. Όλα τα χρόνια λειτουργίας του σχολείου, ειρηνικά ή όχι, σταθερός χρηματοδότης ήταν η Κοινότητα.

Στο σχολείο διδάσκονταν τα Εβραϊκά και στις τρεις τελευταίες τάξεις τα Γαλλικά. Μετά την απελευθέρωση,

το 1914, διορίστηκε ελληνοδιδάσκαλος για την διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας. Όπως μου είπε ο κ. Οδυσσέας Μπέτσος, προ τριακονταετίας στα αρχεία της Επιθεώρησης των Δημοτικών Σχολείων υπήρχε φάκελος για το εβραϊκό σχολείο. Τα αρχεία του σχολείου, γραμμένα στα Γαλλικά, μετά το κλείσιμό του μεταφέρθηκαν στο ισόγειο της Θεοφανείου Σχολής. Όταν η Σχολή έκλεισε, τα πήρε δάσκαλος του σχολείου και σώθηκαν.

Μετά το Δημοτικό τα Εβραϊόπουλα πήγαιναν στο ελληνικό Γυμνάσιο, εκεί σφυρηλατήθηκαν φιλίες, όπως του μακαρίτη γείτονά μου Θωμά Σφονδύλη και του Μωυσή Γενή. Επίσης, η Ραχήλ Γκανή επικοινωνεί με συμμαθήτριά της μέχρι σήμερα. Το σχολικό έτος 1929-1930, στις τρεις πρώτες τάξεις του Γυμνασίου φοιτούσαν 14 μαθήτριες και μαθητές. Στην πρώτη τάξη φοιτούσαν 6: η Εσθήρ Μάτσα, ο Βίκτωρ Μάτσας, ο Λέων Μπακόλας, η Σαρίκα Τζάφου, ο Μωυσής Λεβής και ο Αμεδαίος Χανέν. Στη δεύτερη τάξη 4: η Ιουδήθ Λεβή, ο Μωυσής Μάτσας, ο Ιωσήφ Ζακάρ και ο Λέων Σαμπάς. Στην τρίτη τάξη 4: ο Μωυσής Γενή, η Ραχήλ Λεβή, ο Σαλβατώρ Τζάφος και ο Χαΐμ Εσδράφ από τον Αυλώνα. Όλων των μαθητών οι πατεράδες ήταν έμποροι.

Η μη φοίτηση Εβραίου μαθητή στις τρεις τελευταίες τάξεις του Γυμνασίου υποδηλώνει ότι οι Εβραίοι άρχισαν να στέλνουν τα παιδιά τους στο Γυμνάσιο από το σχολικό έτος 1927-1928 και ότι προ του πολέμου θα ήταν υπερδιπλάσιος ο αριθμός των Εβραίων μαθητών.

Το Νεκροταφείο τους ήταν έξω από την πόλη, δεξιά από τη μεσαία πόρτα της τάφρου. Το επισκέφθηκα πολλές φορές προ και μετά το χαλασμό των Εβραίων. Μετά τον πόλεμο μεγάλο μέρος του καταπατήθηκε από γείτονες και άλλους. Ο Κ. Κωνσταντίνος, που επισκέφθηκε την Πρέβεζα την 20η Μαΐου 1946, έγραψε για το Νεκροταφείο: «Μανδρότοιχος κατασκευασθείς προ του διωγμού από δύο πλευράς κατεστραμμένος. Η προς το δρόμο έκτασις κατεπατήθη προ ολίγου χρόνου, κατασκευασθέντων πέντε έως εξ λίθινων οικισκών, σιγά σιγά καταλαμβάνουν και το εσωτερικόν, μεταβάλλοντες τούτο εις ορνιθώνα και κηπάρια, ώστε εντός ολίγου θα εξαφανισθεί πλήρως». Πλήρως δεν καταπατήθηκε και το διασωθέν τμήμα του πουλήθηκε από το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο (Κ.Ι.Σ.) της Ελλάδας στο Δήμο με μειωμένη τιμή, “με συμβολικό τίμημα”. Ο Δήμος με τη σειρά του το παραχώρησε στο ΙΚΑ, το οποίο έκτισε οικοδομή στην οποία στεγάζονται όλες οι υπηρεσίες του στην Πρέβεζα.

Εβραίοι και Χριστιανοί: μία κοινή ζωή

Οι Εβραίοι της Πρέβεζας ήταν ένα νοικοκυρεμένο και φιλήσυχο κομμάτι της προπολεμικής κοινωνίας του τόπου μας. Παρ’ όλες τις ιδιαιτερότητές τους ήταν πολύ κοντά στους Έλληνες. Συμμετείχαν στα κοινά και εκφράζονταν στα εκλεγμένα δημοτικά συμβούλια με ομόθυμο τους, τον Ιακώβ Λεβή στις δύο πρώτες δημοτικές εκλογές και στην τρίτη και τελευταία με τον Σολομών Γκανή.

Μέλος του διοικητικού συμβουλίου του Εμπορικού Συλλόγου ήταν ο Δανιήλ Ζαδίκ. Στο πρώτο πενταμελές διοικητικό συμβούλιο του Μουσικού Σωματείου «Ορφεύς», που ίδρυσε τη Φιλαρμονική το 1920, συμμετείχε και ο Ασσέρ Δαβίδ.

Ο δεσμός των Εβραίων με τους Πρεβεζάνους ήταν πιο στενός απ’ ό,τι στις άλλες πόλεις, γιατί οι Εβραίοι ασχολήθηκαν με νέο κλάδο του εμπορίου και δεν ανταγωνίστηκαν τους ντόπιους. Ο κυριότερος όμως λόγος ήταν ο ανοικτός χαρακτήρας των Πρεβεζάνων σε ό,τι διαφορετικό ερχόταν στον τόπο από στεριά και θάλασσα, σε ιδέες και ανθρώπους.

Για την αλληλεγγύη των Εβραίων μεταξύ τους και προς τους Χριστιανούς, ο μακαρίτης φίλος μου Τάκης Μπάλκος μου είπε, ότι το Σεπτέμβρη του 1943, όταν ύστερα από περιπέτειες ελευθερώθηκε αυτός και η μάνα του (κρατούνταν στην Κέρκυρα από τους Ιταλούς, γιατί ο αξιωματικός αδελφός του Τάσος βγήκε στα βουνά) και έφτασαν στην Πρέβεζα, στο περισσό-

τερο από ένα χρόνο εγκαταλειμμένο σπίτι τους, οι Εβραίοι ήταν οι μόνοι που έσπευσαν και τους έδωσαν τρόφιμα. Τη χειρονομία τους αυτή ο μακαρίτης φίλος μου δεν ξέχασε ποτέ.

Προτού να ξημερώσει η 25η Μαρτίου του 1944, οι Γερμανοί, με άγρια κτυπήματα στις πόρτες και τα παράθυρα, ξύπνησαν τους Εβραίους και τους είπαν να ντυθούν, να πάρουν τα απαραίτητα και να βγουν όλοι στο δρόμο. Όταν οι Εβραίοι βρέθηκαν στους δρόμους ξημέρωνε. Εκείνη την ώρα βγήκε από το σπίτι του και ο Πρεβεζάνος ψαράς που τον φώναζαν Τορπίλη για να πάει στο πρυάρι του. Ο Γερμανός στρατιώτης που τον είδε, τον πέρασε για Εβραίο και του φώναξε να συμπορευτεί με τους άλλους. Προτού να καταλάβει τι γινόταν, οι Εβραίοι έκπληκτοι του είπαν: «Τι ζητάς εσύ με μας;».

Τότε ο Τορπίλης φοβήθηκε και άρχισε να φωνάζει. Ευτυχώς, όταν έφτασαν στην παραλία, γνωστός του τελωνοφύλακας άκουσε τις φωνές του, πήγε στους Γερμανούς, τους είπε ποιος ήταν ο Τορπίλης και τον άφησαν λίγο προτού να φύγουν τα φορτωμένα με τους Εβραίους αυτοκίνητα. Τα γερμανικά φορτηγά ήταν σταματημένα στην αρχή της Π. Τσαλδάρη, κοντά στο Δικαστικό Μέγαρο. Ο μακαρίτης φίλος μου Γιάννης Φονταράς για την τραγική ώρα της επιβίβασης των Εβραίων μου είπε: «Μαζί με άλλους Πρεβεζάνους είχαμε νοικιάσει τη φορολογία του 10% από τα αλιεύματα των ελεύθερων ψαράδων, γι’ αυτό κατέβηκα πολύ πρωί στο χώρο της πλατείας Ανδρούτσου (που τότε ήταν θάλασσα). Όταν πλησίασα προς το Δικαστήριο, άκουσα θρήνους και είδα να φορτώνουν τους Εβραίους στα φορτηγά, σχεδόν αμέσως άκουσα τον Εβραίο Ασκεναζή να μου φωνάζει: «Γιάννη, άναψε ένα κερι στην Παναγία για μας», συγκινήθηκα πολύ και έφυγα. Μετά από λίγο πήγα στην εκκλησία και άναψα το κερι». Σε λίγο ο Γιάννης πρόσθεσε: «Και τώρα που τα θυμήθηκα ανατριχιάσα!».

Αυτούς τους συμπολίτες μας, που οι Γερμανοί οδήγησαν με απάνθρωπες συνθήκες στα στρατόπεδα θανάτου της Γερμανίας, τιμούμε αυτή την ώρα. 235 Εβραίοι της Πρέβεζας χάθηκαν στο Ολοκαύτωμα, σώθηκαν συνολικά 15. Η τελευταία Εβραία κάτοικος της Πρέβεζας ήταν η Σαρίνα Μάτσα. Από την παρουσία της και τους δικαστικούς αγώνες διασώθηκε ο πυρήνας του Νεκροταφείου.

[Κείμενο ομιλίας που δημοσιεύθηκε στα Πρεβεζάνικα του Δήμου Πρέβεζας. Άλλα άρθρα για την Ισραηλιτική Κοινότητα Πρέβεζας έχουν δημοσιευθεί στο περιοδικό μας τ. 118-σελ. 27, 142/29 και 176/23].

Ένας Εβραίος Ηπειρώτης ο Ιωσήφ Ζακάρ

Αναμνήσεις του ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΡ. ΧΡΗΣΤΙΔΗ

Ο Ιωσήφ, Εβραίος που γεννήθηκε στην Άρτα, ήταν περισσότερο Έλληνας από πολλούς που ήταν Χριστιανοί.

Το 1905, όταν δηλ. ήταν 15 χρονών, τον έφερε στο Γιοχάνεσμπουργκ ο γαμβρός του από την Κέρκυρα. Όπως λένε ο Ιωσήφ πρόκοψε στα Ξένα.

Είχε μια πρωτότυπη επιχείρηση. Πήγαινε στα μαύρικα χωριά και έκανε συμβόλαια με τους φυλάρχους και μίσθωνε μαύρους για να δουλέψουν στα χρυσορυχεία.

Στην πόλι είχε ένα τεράστιο χάνι που μπορούσε να θρέψη και να κοιμήση ως πεντακόσιους απ' αυτούς.

Σύμφωνα με τα έθιμα των περισσότερων φυλών, ο Πατέρας όχι μόνο δεν είναι υποχρεωμένος να δώση προίκα για να παντρέψη τη θυγατέρα του μα του να ντίον απαιτεί και παίρνει την προίκα που λέγεται λομπόλα και είναι συνήθως τόσες αγελάδες.

Οι αγελάδες που είναι η λομπόλα και που τις δίνει ο γαμβρός, δεν πηγαίνουν στο νέο ζευγάρι, μα είναι αποκλειστικά κτήμα του πεθερού, που όσο περισσότερες τσούπρες έχει με τις διάφορες γυναίκες, τόσο μεγαλύτερο κοπάδι θα κάνει στα γεράματα.

Οι περισσότεροι μαύροι έχουν δικές τους θρησκείες, ήθη και έθιμα, που επιτρέπουν την πολυγαμία, την οποία η Κυβέρνησι ανέχεται.

Όταν όμως κανένας μαύρος πεισθή από τους Ιεραποστόλους και γίνη Χριστιανός, τότε δεν έχει παρά μια μόνο γυναίκα, αλλιώς πάει φυλακή!

Εν πάσει περιπτώσει, πώς να βρουν μετρητά για τη λομπόλα οι νεαροί μαύροι; Ο μόνος τρόπος ήταν να δουλέψουν 2-3 χρόνια στα χρυσορυχεία, όπου είχαν φαΐ και ύπνο δωρεάν κι ό,τι μισθό έπαιρναν τους πείσσειε, ώστε όταν γύριζαν στο χωριό να μπορούν να πληρώσουν για τη λομπόλα.

Τους έπαιρνε λοιπόν ο Ιωσήφ Ζακάρ στο χάνι του και συνεχώς τους διοχέτευε στα διάφορα χρυσορυχεία σύμφωνα με τη ζήτησι.

Ο Ιωσήφ έβγαζε ένα κέρδος, τόσες λίρες το κεφάλι.

Μόλις κηρύχτηκε ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1912, ο Ιωσήφ, 27 χρονών τότε, τα παράτησε όλα και έφτασε στην Ελλάδα με δικά του έξοδα και κατατάχτηκε στον Ελληνικό Στρατό.

Όλη εκείνη τη βαρυχειμωνιά την πέρασε μπροστά στο Μπιζάνι κι όταν έπεσαν τα Γιάννινα, ο Ιωσήφ μη-

κε δοξασμένος νικητής.

Έτρεξε στο κάστρο όπου είχε συγγενείς.

Χτύπησε την πόρτα.

– Ποιος είναι;

Αθάνατη στιγμή για τον πατριώτη Ιωσήφ.

Απάντησι: – Εγώ, Ελληνικός Στρατός. Δάκρυα και γέλια μαζί να υποδεχτούν ένα στρατιώτη που τον νομίζανε τόσο μακριά.

Το αρχοντικό των Ζακαραιών (ο Ιωσήφ είχε και τον μικρότερο τον αδερφό του τον Ασήρ που επειδή όμως είχε γεννηθεί στην Κέρκυρα δεν θα μας απασχολήση και πολύ, μολονότι ως μικρός κομματάρχης του Σμάτς και ως Δημοτικός Σύμβουλος του Γιοχάνεσμπουργκ 20 ολόκληρα χρόνια βοήθησε πολλούς, πάρα πολλούς Έλληνες) ήταν ένας βωμός στον Βασιληά Κωνσταντίνο.

Κανόνια, Ελληνικές σημαίες και στο βάθος ένας τεράστιος Κωνσταντίνος κεντητός στον τοίχο.

Ό,τι και νάταν οι δικές σου πολιτικές πεποιθήσεις, δεν μπορούσες παρά να σεβαστής τις γνώμες και εκδηλώσεις αυτού του αγνού εθελοντού Μπιζανομάχου.

Όταν ήρθε ο Ελληνοϊταλικός πόλεμος του '40, πρώτος και καλύτερος στους εράνους με το τσαρούχι στο χέρι ο Ιωσήφ. Ήταν, ή μάλλον μ' εκείνη την άσπρη, κάτασπρη καίτη σαν του lionταριού, φαινότανε τεράστιος, ενώ ήταν μάλλον μετρίου αναστήματος, μα γεροδεμένος.

Όταν κατά το τέλος του 1943 έφτασαν οι Έλληνες τραυματίες του Έλ Αλαμείν, πάλι πρώτος ο Ιωσήφ με τα Ελληνικά του αισθήματα.

Κάθε μέρα στα Νοτιοαφρικανικά Στρατιωτικά Νοσοκομεία, να τους πηγαίνη σιγάρα, γλυκά και φρούτα, να τους κάνει το διερμνέα με τους γιατρούς και με τους νοσοκόμους.

Όταν οι τραυματίες έγιναν καλά, το σπίτι των Ζακαραιών ήταν πάντοτε ανοιχτό γι' αυτούς, όπως ήταν και το πουγγί τους.

Έναν μάλιστα νεαρό αξιωματικό, που είχε χάσει το πόδι του στο Έλ Αλαμείν, τον είχε σαν παιδί του και τον σπούδασε στο Πανεπιστήμιο.

Αιωνία του η μνήμη του αγνού αυτού Ηπειρώτη, που πέθανε το 1959.

[Από το βιβλίο του Γ. Χρηστίδη **Ηπειρωτικά - Ανέκδοτα και Ηθογραφίες**, (Γιάννινα, 1976), Αρχείο Ραφ. Φρεζή].

Η Εβραία

Διήγημα του ΙΣΑΚ ΜΠΑΜΠΕΛ

Tηρώντας το έθιμο, η γριά έμεινε επτά μέρες καθισμένη στο πάτωμα. Την όγδοη σηκώθηκε και βγήκε στο δρόμο του χωριού. Ο καιρός ήταν υπέροχος. Μια καστανιά, λουσμένη στο φως του ήλιου, έστεκε μπροστά στο σπίτι. Τα κεριά πάνω της ήταν κιόλας αναμμένα. Όταν σκέφτεσαι κάποιον που πέθανε πρόσφατα κι έχει ωραία μέρα, οι συμφορές της ζωής φαίνονται ακόμα πιο σκληρές κι αναπότρεπτες. Η γριά φορούσε ένα παλιομοδίτικο μαύρο μεταξωτό φουστάνι με μαύρα λουλουδάτα σχέδια κι ένα μαύρο τσεμπέρι. Είχε ντυθεί καλά, όπως θα 'κανε και για χάρη του άντρα της, που τώρα ήταν πεθαμένος, για να μη νομίζουν οι γείτονες πως ο θάνατος τους είχε γονατίσει.

Η γριά Εσθήρ Έρλιχ τράβηξε για το νεκροταφείο. Τα πέταλα των λουλουδιών που είχε σκορπίσει ο κόσμος μπροστά στον τάφο είχαν αρχίσει να μαραινούνται και να κατσαρώνουν. Τα άγγιξε με τ' ακροδάχτυλά της, κι αυτά ξεκόλλησαν κι έπεσαν. Ο Ρεμπ Άλτερ, παμπάλαιο εξάρτημα του νεκροταφείου, τη ζύγωσε βιαστικά.

- Κυρα-Έρλιχ! Για τις προσευχές μου για τον πεθαμένο!

Άνοιξε την τσάντα της, μέτρησε αργά μερικά ασημένια νομίσματα, και μέσα σε επίσημη σιωπή τα έδωσε στον Ρεμπ Άλτερ.

Ενοχλημένος από τη σιωπή της, ο Ρεμπ Άλτερ απομακρύνθηκε πάνω στα στραβά κανιά του, μονολογώντας χαμηλόφωνα. Ο ήλιος ακολούθησε την ξεθωριασμένη καμπούρικη ράχη του. Η γυναίκα έμεινε μόνη πλάι στον τάφο. Ο άνεμος φυσούσε στις κορφές των δέντρων, που έγερναν μπροστά.

- Είμαι πολύ δυστυχισμένη χωρίς εσένα, Μάριε, είπε η Εσθήρ. Δεν ξέρεις πόσο δυστυχισμένη είμαι...

Κάθισε πλάι στον τάφο κι έμεινε εκεί μέχρι το μεσημέρι, σφιγγοντας στα зарωμένα χέρια της λίγα μαραμένα λουλουδία. Έσφιξε τα δάχτυλά της μέχρι που πόνεσαν, προσπαθώντας να διώξει τις θύμψεις της. Είναι τρομερό για μια γυναίκα να στέκεται μπρος σ' έναν φρεσκοσκαμμένο τάφο και ν' αναθυμάται τα τριάντα πέντε χρόνια του γάμου της, τις μέρες και τις νύχτες του. Νικημένη στη μάχη της ενάντια σ' αυτές τις αναμνήσεις που την πονούσαν τόσο πολύ, σύρθηκε με κόπο πίσω στο σπίτι (με το μεταξωτό της φουστάνι)

μέσα απ' τους δρόμους του τρισάθλιου χωριού.

Κίτρινες αχτίδες πλημμύριζαν την αγορά. Κακομούτσουνοι γέροι και γριές στέκονταν πλάι στους πάγκους τους και πουλούσαν ηλιέλαιο, μαραμένα κρεμμύδια, ψάρια και καραμέλες για τα παιδιά. Μπροστά στο σπίτι, η Εσθήρ συνάντησε τη δεκαπεντάχρονη κόρη της.

- Μαμά! φώναξε το κορίτσι με την ιδιαίτερη φωνή κάθε απελπισμένης Εβραίας. Μη μας τυραννάς άλλο! Έρθε ο Μπορίς!

Ο γιος της Εσθήρ έστεκε αμήχανος στην πόρτα, με τη στρατιωτική του στολή. Το στήθος του ήταν γεμάτο παράσημα. Η τσακισμένη γριά, που το υγρό πρόσωπό της είχε κοκκινίσει κι έλαμπε απ' τον πυρετό, στάθηκε μπροστά του.

- Πώς τόλμησες να 'ρθεις τόσο αργά στο νεκροκρέβατο του πατέρα σου; Πώς τόλμησες να του το κάνεις αυτό; Τα παιδιά της την έμπασαν στο σπίτι.

Κάθισε σ' ένα χαμηλό σκαμνί, εκεί όπου καθόταν για επτά μέρες, και κοιτώντας κατάματα το γιο της άρχισε να τον βασανίζει με τη διήγηση της επιθανάτιας αγωνίας του πατέρα του. Του τα είπε όλα, με το νι και με το σίγμα. Δεν παρέλειψε τίποτα: ούτε ότι τα πόδια του πρήστηκαν, ούτε ότι η μύτη του μελάνιασε το πρωί της μέρας που πέθανε, ούτε πως πήγε στο φαρμακείο να φέρει μπαλόνια οξυγόνου, ούτε την αδιαφορία των ανθρώπων που στέκονταν γύρω στο νεκροκρέβατό του. Δεν παρέλειψε τίποτα, ούτε καν ότι ο πατέρας του είχε φωνάξει τ' όνομά του καθώς πέθαινε. Εκείνη είχε γονατίσει πλάι του, ζεσταίνοντάς του τα χέρια μέσα στα δικά της. Ο πατέρας του της είχε σφίξει αδύναμα το χέρι, προφέροντας αδιάκοπα το όνομα του γιου του. Αυτή η μία και μοναδική λέξη, «Μπορίς», βούιζε μέσα στο σιωπηλό δωμάτιο σαν αδράχτι από ρόκα. Μετά ο γέρος πνίγηκε, η φωνή του έγινε βραχνή, και ψιθύρισε «Μπό-ρετσα». Τα μάτια του είχαν γουρλώσει, κι αυτός κλαψούριζε και βογκούσε «Μπόρετσα». Η γριά του ζέστανε τα χέρια και του είπε: «Εδώ είμαι, εδώ είν' ο γιος σου!» Το χέρι του ετοιμοθάνατου είχε γεμίσει δύναμη, κι άρχισε να σφίγγει και να γδέρνει τις παλάμες που το ζέσταιναν. Άρχισε να φωνάζει αυτή τη μοναδική λέξη - «Μπόρετσα»- με φωνή αλλαγμένη και τόσο διαπεραστική, όσο ποτέ άλλοτε στη ζωή του, και πέθανε μ' αυτή τη λέξη στα χείλια του.

- Πώς τόλμησες να 'ρθεις τόσο αργά; είπε η γριά στο γιο της, που καθόταν στο τραπέζι με το πρόσωπό του στραμμένο αλλού.

Δεν είχαν ανάψει τις λάμπες. Ο Μπορίς καθόταν στο σκοτάδι, που είχε πλημμυρίσει τη σιωπή. Η γριά καθόταν στο σκαμνί και βαριανάσαινε (απ' το θυμό της). Ο Μπορίς σηκώθηκε -το περιστροφή του έξυσε την άκρη του τραπεζιού- και βγήκε από το δωμάτιο.

Τη μισή νύχτα την πέρασε γυρίζοντας στο χωριό, στο χωριό όπου είχε γεννηθεί. Ολοκάθαρες ανανακλάσεις (των άστρων) τρεμόπαιζαν πάνω στο ποτάμι σαν φίδια. Μια μπόχα έβγαине απ' τα χαμόσπιτα κοντά στην όχθη. Στους τοίχους της τριακοσίων ετών συναγωγής, που κάποτε είχαν αντισταθεί στις ορδές του Χμελνίτσκι, υπήρχαν τρύπες από μπάλες κανονιών.

Το χωριό όπου είχε γεννηθεί αργοπέθαινε. Το ρολόι των αιώνων χτυπούσε το τέλος της ανυπεράσπιστης ζωής του. «Άραγε πεθαίνει ή ξαναγεννιέται;» αναρωτήθηκε ο Μπορίς. Η καρδιά του ήταν γεμάτη με τόσο πόνο που δεν είχε τη δύναμη ν' απαντήσει. Το σχολείο που πήγαινε μικρός το είχε καταστρέψει ο Χέτμαν Στρουκ το 1919. Το σπίτι όπου έμενε κάποτε η Ζένια ήταν τώρα γραφείο εύρεσης εργασίας. Προσπέρασε τα ερείπια και τα κοντά, στραβοχτισμένα, κοιμισμένα σπίτια με την ακαθόριστη μπόχα της φτώχειας που γλιστρούσε έξω απ' τις εξώπορτες τους, και τ' αποχαίρησε για πάντα. Η μάνα κι η αδελφή του τον περίμεναν στο σπίτι. Πάνω στο τραπέζι το νερό έβραζε σ' ένα βρόμικο σαμοβάρι. Δίπλα του ήταν ένα μαυρισμένο κομμάτι κοτόπουλο. Η Εσθήρ τον πλησίασε με αδύναμα βήματα, τον έσφιξε στην αγκαλιά της κι αναλύθηκε σε λυγμούς. Η καρδιά της χτυπούσε δυνατά κάτω απ' την μπλούζα της, κάτω απ' το πλαδαρό, νοτισμένο δέρμα της. Το ίδιο κι η δικιά του, αφού οι καρδιές τους ήταν ένα. Κι η μυρωδιά της τρεμάμενης σάρκας της μάνας του ήταν τόσο στυφή, τόσο αξιοθρήνητη, τόσο χαρακτηριστική των Έρλιχ, που ένιωσε βαθύ κι απέραντο οίκτο. Έκλαιγε η γριά, αυτή η [λέξη *δυσανάνωστη στο χειρόγραφο*], κι αναρριγούσε πάνω στο στήθος του, όπου κρέμονταν δύο παράσημα της Κόκκινης Σημαίας. Τα παράσημα είχαν μουσκέψει απ' τα δάκρυά της. Μ' αυτό τον τρόπο θ' άρχιζε να συνέρχεται και να υποτάσσεται στη μοναξιά και το θάνατο.

Οι συγγενείς, απομεινάρια μιας μεγάλης και πανάρχαιας γενιάς, έφτασαν την άλλη μέρα το πρωί. Στην οικογένεια υπήρχαν έμποροι, τυχοδιώχτες, αλλά και ντροπαλοί επαναστάτες ποιητές από τις μέρες του Κόμματος της Λαϊκής Βούλησης. Η θεία του Μπορίς, μια νοσοκόμα που είχε σπουδάσει στο Παρίσι ζώντας με είκοσι ρούβλια το μήνα, είχε ακούσει τους λόγους του Ζορές και του Γκεζντ. Ο θείος του ήταν ένας ελεεινός και τρισάθλιος φιλόσοφος του χωριού. Άλλοι

θείοι ήταν παλιά σταρέμποροι, εμπορικοί αντιπρόσωποι, και καταστηματαρχες, που είχαν χάσει τις περιουσίες τους και τώρα αποτελούσαν ένα κοπάδι από αμήχανους κι αξιοθρήνητους ανθρώπους, ένα ανθρώπινο κοπάδι με μακριά καφετιά πανωφόρια. Ο Μπορίς αναγκάστηκε να ξανακούσει απ' την αρχή πώς είχαν πρηστεί τα πόδια του πατέρα του, πού ακριβώς είχε βγάλει πληγές από τις τόσες μέρες που ήταν κατάκοιτος και ποιος έπρεπε να τρέξει στο φαρμακείο να φέρει οξυγόνο. Τον άλλοτε πάμπλουτο σταρέμπορο τον είχαν πετάξει έξω απ' το σπίτι του, και τώρα τύλιγε τα γέρικα αδύναμα κανιά του με στρατιωτικές γκέτες. Πήρε παράμερα τον Μπορίς, και κοιτάζοντάς τον με μάτια που ανοιγόκλειναν (τυφλά από μέσα), του είπε (το έκανε αυτό σε μια προσπάθεια επανασύνδεσης με τον ανιψιό του που είχε απομακρυνθεί από την [δυσανάνωστη λέξη] οικογένεια) ότι ποτέ δεν περίμενε να καταφέρει ο πατέρας του να κρατήσει το σώμα του τόσο σβέλο και καθαρό. Τον είχαν δει την ώρα που τον έπλεναν, και ήταν καλοφτιαγμένος κι αδύνατος σαν νεαρός... Κι όσο σκεφτόταν πως μια βαλβίδα κάπου στην καρδιά του, μια λεπτή φλεβίτσα του ενός χιλιοστού... Ο θείος του τα είπε αυτά πιστεύοντας προφανώς πως εφόσον ο νεκρός κι ο ίδιος είχαν γεννηθεί από την ίδια μάνα, μάλλον είχε στην καρδιά την ίδια βαλβίδα με τον αδελφό του, που είχε πεθάνει πριν από μια βδομάδα.

Την άλλη μέρα οι θείοι του Μπορίς τον ρώτησαν, πρώτα ντροπαλά κι έπειτα με το τρέμουλο της για πολύν καιρό καταπιεσμένης απόγνωσης, αν θα μπορούσε να τους δώσει μια συστατική επιστολή για να γίνουν δεκτοί στο συνδικάτο των εμπόρων. Εξαιτίας του παλιού τους πλούτου, κανείς από τους Έλριχ δεν είχε τώρα δικαίωμα να γίνει μέλος του συνδικάτου.

Η ζωή τους ήταν απεριγράπτα μίζερη. Τα σπίτια τους διαλύονταν κι έσταζαν από παντού. Είχαν πουλήσει τα πάντα, ακόμα και τις ντουλάπες τους, και κανείς δεν τους έπαιρνε στη δουλειά. Κι από πάνω έπρεπε να πληρώνουν και νοίκι και λογαριασμούς νερού σε τιμές πολύ ψηλότερες από τα μέλη του συνδικάτου. Κι ήταν και γέροι, και υπέφεραν από τρομερές αρρώστιες, προάγγελους του καρκίνου κι άλλων θανατηφόρων ασθενειών, καθώς όλοι τους ήταν μέλη παλιών εβραϊκών οικογενειών που ολοένα συρρικνωνόνταν. Ο Μπορίς είχε διαμορφώσει εδώ και πολύ καιρό μια προσωπική θεωρία για την ανθρωπότητα: οι άνθρωποι που βρίσκονται στο τέρμα της ζωής τους πρέπει να γλιτώνουν απ' τη μίζερια τους το γρηγορότερο. Όμως η μάνα του στεκόταν δίπλα του· το πρόσωπό της έμοιαζε με το δικό του, το κορμί της ήταν όπως θα γινόταν και το δικό του σε δυο τρεις δεκαετίες. Κι έτσι, όπως η μάνα του στεκόταν δίπλα του,

μέσα του φούντωσε η συναίσθηση της μοίρας, της κοινής μοίρας τους, της μοίρας των κορμιών όλων των Έρλικ (ή σχεδόν, τέλος πάντων). Ξεπέρασε τις επιφυλάξεις του και πήγε να δει τον πρόεδρο της τοπικής Εκτελεστικής Επιτροπής. Ο πρόεδρος, ένας εργάτης απ' την Πετρούπολη, έδειξε με τη συμπεριφορά του ότι μάλλον περίμενε όλη του τη ζωή μέχρι να βρει κάποιον για να του πει πόσο άχαρο ήταν να δουλεύεις στην Εκτελεστική Επιτροπή σ' αυτό το καταραμένο πρώην βρομοεβραϊκό χωριό, πόσο δύσκολο ήταν να αναστήσεις αυτά τα χωριά των δυτικών επαρχιών και να βάλεις τα θεμέλια για μια νέα ευημερία σ' αυτά τα καταραμένα εβραϊκά χωριά (της καταραμένης νοτιοδυτικής περιφέρειας) που αργοπέθαιναν μέσα στη φτώχεια (και σαν τα σκυλιά).

Για κάμποσες μέρες ο Μπορίς συνέχισε να βλέπει μπροστά του το νεκροταφείο του χωριού όπου είχε γεννηθεί και τα ικετευτικά μάτια των θείων του, των πρώην (απερίσκεπτων;) πλανόδιων πωλητών, που τώρα ονειρεύονταν να γίνουν δεκτοί στο εμπορικό συνδικάτο ή στο γραφείο εύρεσης εργασίας. Πέρασαν λίγες μέρες. Το προχωρημένο καλοκαίρι έδωσε τη θέση του στο φθινόπωρο. Μια τυπική (λασπο-) βροχή εβραϊκού χωριού έπεφτε απ' τον ουρανό. Απ' το βουνό άρχισε να κατακυλάει λάσπη μαζί με βράχια (σαν τσιμέντο). Το μπροστινό δωμάτιο του σπιτιού γέμισε νερά. Κάτω απ' τις χαραμάδες της στέγης έβαλαν σκουριασμένες γαβάθες και τηγάνια για τα φαγητά του Πάσχα. Όταν περνούσαν μέσα απ' το δωμάτιο έπρεπε να προσέχουν πού πατούσαν για να μη σκοντάψουν σε καμιά γαβάθα.

- Να φύγουμε, είπε ο Μπορίς στη μάνα του.
- Να πάμε πού;
- Στη Μόσχα, μαμά.
- Αρκετούς Εβραίους δεν έχει η Μόσχα;
- Ανοσιές, είπε ο Μπορίς. Ποιος νοιάζεται τι λέει ο κόσμος!

Η Εσθήρ κάθισε στο δωμάτιο που έσταζε, στη γωνιά της πλάι στο παράθυρο, απ' όπου μπορούσε να βλέπει τον βλογοκομμένο καρόδρομο, το σπίτι της γειτόνισσάς της που κατέρρευε και τριάντα χρόνια απ' τη ζωή της. Καθισμένη πλάι στο παράθυρο (ζύγιαζε) απ' τη μία τα δάκρυα της ψυχής της κι απ' την άλλη το γεγονός ότι σαν γριά γυναίκα που ήταν δεν μπορούσε παρά να συμπάσχει με τις αδελφές της, τους γαμπρούς της και τ' ανίψια της, που η μοίρα δεν τους είχε δώσει ένα γιο σαν το δικό της. Η Εσθήρ ήξερε πως αργά ή γρήγορα θα γινόταν λόγος για ταξίδι στη Μόσχα και πως αυτή θα υποχωρούσε. Πριν υποχωρήσει, όμως, ήθελε να (τυραννήσει τον εαυτό της και να σταλάξει στην υποταγή της την πίκρα του χωριού...). Είπε ότι την πονούσε θανάσιμα να φύγει δίχως τον άντρα της, που ονειρευόταν τη Μόσχα κι ο-

νειρευόταν να φύγει από τούτο τον ξεχασμένο κι απ' το Θεό τόπο για να ζήσει (την υπόλοιπη ζωή του) πιο ευτυχισμένος, μην προσδοκώντας τίποτ' άλλο απ' τη γαλήνη και την ευτυχία των άλλων, για να ζήσει μαζί με το γιο του σ' αυτήν τη νέα γη (της Επαγγελίας). Και τώρα κειτόταν στον τάφο του, κάτω απ' τη βροχή που μαστίγωνε το χωριό όλη νύχτα, ενώ εκείνη ετοιμαζόταν να πάει στη Μόσχα, όπου έλεγαν πως οι άνθρωποι ήταν ευτυχισμένοι, χαρούμενοι, εύθυμοι, γεμάτοι σχέδια για το μέλλον (κι έκαναν ένα σωρό ωραία πράγματα). Η Εσθήρ είπε πως της ήταν δύσκολο να φύγει και ν' αφήσει πίσω όλους της τους τάφους - των γονιών της, των παππούδων της, των ραβίνων, των τσαντνίκ και των μελετητών του Ταλμούδ που κειτόνταν κάτω απ' τις γκρίζες (παραδοσιακές) ταφόπλακες. Δεν θα τους ξανάβλεπε ποτέ. Και πώς θα τη φρόντιζε εκείνος, ο γιος της, όταν θα 'φτανε η ώρα της σε ξένα χώματα, ανάμεσα σε τόσο ξένους ανθρώπους... Κι έπειτα, πώς θα το συγχωρούσε στον εαυτό της αν τελικά της άρεσε η ζωή στη Μόσχα; Τα χέρια της με τα μακριά (παραμορφωμένα από τ' αρθριτικά, πλαδαρά, πρησμένα) δάχτυλα έτρεμαν όταν η Εσθήρ σκέφτηκε πόσο αφόρητο θα της ήταν να είναι ευτυχισμένη σε τέτοιες στιγμές. Τα υγρά, παραμορφωμένα της δάχτυλα έτρεμαν, οι φλέβες στο κιτρινιάρικο στήθος της φούσκωναν και χτυπούσαν, η βροχή (του χωριού) έπαιζε ταμπούρλο πάνω στη σιδερένια στέγη... Για δεύτερη φορά από τότε που είχε γυρίσει ο γιος της, η μικροκαμωμένη γριά Εβραία με τις γαλότσες έκλαψε. Συμφώνησε να πάει στη Μόσχα επειδή δεν είχε πουθενά αλλού να πάει, κι επειδή ο γιος της έμοιαζε τόσο (τρομερά) με τον άντρα της που δεν μπορούσε να τον αποχωριστεί, έστω κι αν ο άντρας της, όπως όλοι, είχε και τα ελαττώματά του και τα θλιβερά μικρά του μυστικά, που μια γυναίκα τα ξέρει μα δεν τα λέει ποτέ σε κανέναν.

Οι περισσότερες διαφωνίες τους ήταν για το τι θα 'παιρναν μαζί τους. Η Εσθήρ ήθελε να τα πάρει όλα, ενώ ο Μπορίς ήθελε να τα πουλήσει για να τα ξεφορτωθεί. Μα στο Κρέμεντς δεν υπήρχε κανείς που μπορούσε να του πουλήσει κάτι. Το τελευταίο που χρειαζόνταν οι χωριανοί ήταν έπιπλα. Οι έμποροι, κάτι οξύθυμοι άντρες που είχαν ξεπληρώσει ένας Θεός ξέρει από πού κι έμοιαζαν με νεκροθάφτες, με επισκέπτες από τον κάτω κόσμο, δεν ήταν διατεθειμένοι να δώσουν παρά πενταροδεκάρες. Μόνο σε χωρικούς μπορούσαν να μεταπουλήσουν το εμπόρευμα. Όμως οι συγγενείς της Εσθήρ γρήγορα προσφέρθηκαν να δώσουν χείρα βοηθείας. Δεν είχαν καλά καλά τελειώσει ακόμα (με τις πρώτες δακρύβρεχτες διαχύσεις) κι άρχισαν να φορτώνουν στα κάρα τους οτιδήποτε μπορούσαν να βάλουν στο χέρι. Και καθώς κατά βάθος

ήταν τίμιοι άνθρωποι, κι όχι μικρόψυχοι (και παραδόπιοι), η θεά αυτού του πλιάτσικου στα μουλωχτά (κρυφά) ήταν ιδιαίτερα θλιβερή (ανυπόφορη). Η Εσθήρ τα 'χασε. Με το πρόσωπο κατακόκκινο σαν από αρρώστια, προσπάθησε να γραπώσει ένα από τ' αρπακτικά χέρια, μα το τρεμάμενο χέρι ήταν τόσο αξιολύπητα μουσκεμένο με ιδρώτα και τόσο ρυτιδιασμένο, τόσο γέρικο (και με σπασμένα νύχια στην άκρη), που (έκανε πίσω κι αμέσως) κατάλαβε τα πάντα. Της προκαλούσε φρίκη ότι είχε προσπαθήσει να σταματήσει κάποιον άλλο πάνω σε μια τόσο βασανιστική πράξη (έστω και παράνομη), κι ότι οι άνθρωποι που είχε μεγαλώσει μαζί τους είχαν χάσει τα μυαλά τους και προσπαθούσαν να της αρπάξουν μπουφέςδες και σεντόνια.

Τα έστειλαν όλα στη Μόσχα με το τρένο. Οι συγγενείς της έκλαιγαν καθώς τη βοηθούσαν να δέσει τους μπόγους της. Τώρα που κάθονταν πάνω στα έτοιμα δέματα, είχαν συνέλθει Ξανά (η καρδιά τους είχε ραγίσει) κι έλεγαν πως αυτοί θα έμεναν (στο Κρέμενιτς) και δεν θα 'φευγαν ποτέ. Η γριά [δυσανάγνωστη λέξη] έβαλε σ' έναν μπόγο ένα τριπόδι της κουζίνας και μια σκάφη για να βουτάει τα ρούχα στο βραστό νερό.

– Θα τα χρειαστούμε, Ξέρεις, όλ' αυτά στη Μόσχα! είπε στο γιο της. Μετά από εξήντα χρόνια που έζησα, πρέπει να μείνω μόνο με τις στάχτες στην ψυχή μου και μ' εκείνα τα δάκρυα που τρέχουν ακόμα κι όταν δεν θες να κλάψεις;

Καθώς τα υπάρχουντα τους πήγαιναν κατά το σταθμό, τα βαθουλωμένα μάγουλα της γριάς κοκκίνισαν, και μια τυφλή, βιαστική, παθιασμένη σπιθα έλαμψε στα μάτια της. Έκανε γρήγορα το γύρο του βρομερού, λεπλατημένου σπιτιού, με μια δύναμη να σέρνει τους τρεμάμενους ώμους της κατά μήκος του τοίχου απ' όπου κρέμονταν σκισμένες λουριδες απ' το χαρτί της ταπεσαρίας.

Το άλλο πρωί, τη μέρα της αναχώρησής τους, η Εσθήρ πήγε το γιο και την κόρη της στο νεκροταφείο, όπου, ανάμεσα σε αιωνόβιες βαλανιδιές, ραβίνοι σκοτωμένοι απ' τους Κοζάκους του Γκόντα και του Χμελνίτσκι κείτονταν θαμμένοι κάτω από ταφόπλακες με επιγραφές από το Ταλμούδ. Η Εσθήρ πήγε στον τάφο του άντρα της, αναρρίγησε κι όρθωσε το κορμί της.

– Μάριε, είπε (αγκομαχώντας), ο γιος σου με παίρνει στη Μόσχα. Ο γιος σου δεν θέλει να με ξαπλώσουν ν' αναπαυτώ πλάι σου.

Τα μάτια της ήταν καρφωμένα στον κοκκινωπό σωρό, που το χώμα του ήταν μαλακό σαν σφουγγάρι και βούλιαζε. Τα μάτια της άνοιγαν ολοένα και περισσότερο. Ο γιος κι η κόρη της της κρατούσαν σφιχτά τα χέρια. Η γριά ταλαντεύτηκε, παραπάτησε προς τα μπρος και μισόκλεισε τα μάτια. Τα αργοκίνητα χέρια της, παραδομένα στα παιδιά της, σφίχτηκαν, ιδρωσαν

κι απόμειναν νεκρά. Τα μάτια της άνοιγαν ολοένα και περισσότερο κι έλαμπαν γεμάτα φως. Έδωσε μια κι ελευθερώθηκε. Έπεσε πάνω στον τάφο, με το μεταξωτό της φουστάνι, κι άρχισε να χτυπιέται. Όλο της το κορμί τρανταζόταν, και το χέρι της χάιδευε το κίτρινο χώμα και τα μαραμένα λουλούδια με άπληστη τρυφεράδα.

– Μάριε, ο γιος σου με παίρνει στη Μόσχα! φώναζε, και η στριγκιά φωνή της ράγιζε το εβραϊκό νεκροταφείο. Προσευχήσου γι' αυτόν να 'ναι ευτυχισμένος!

Έσερνε τα δάχτυλα της, λυγισμένα και κυρτά σαν να έπλεκε, πάνω στο χώμα που σκέπαζε τον πεθαμένο. Ο γιος της της έδωσε το χέρι, κι αυτή σηκώθηκε, υποταγμένη. Περιπάτησαν στο δρομάκι, όπου έριχναν τη σκιά τους τα κλαδιά απ' τις βαλανιδιές, κι όλο το είναι του Μπορίς ακτινοβολούσε και φούσκωνε, καθώς τα δάκρυα πίεζαν σαν βράχια τα μάτια και το λαιμό του. Γευόταν τα δάκρυα που δεν μπορούν να λευτερωθούν, κι έτσι πρέπει να λουφάξουν (μέσα στον άνθρωπο). Η γριά στάθηκε πλάι στην πύλη. Τράβηξε το (τσακισμένο, υγρό) χέρι της, όπου ο ιδρώτας έβγαине ανελέητος, σαν από υπόγεια πηγή, πότε βραστός και πότε θανατερά κρύος (ολότελα παγωμένος), κι έγενεψε γεια στο νεκροταφείο και τον τάφο, λες και βρισκόταν μαζί με τα παιδιά της σε πλοίο που έφευγε απ' το λιμάνι.

– Έχε γεια, γλυκέ μου, είπε (χαμηλόφωνα), χωρίς κλάματα (ή μορφασμούς). Έχε γεια.

Κι έτσι η φαμίλια Έρλιχ έφυγε απ' το χωριό όπου γεννήθηκε.

Ο Μπορίς πήγε την οικογένειά του στη Μόσχα με το εξπρές της Σεβαστούπολης. Έβγαλε εισιτήρια για ένα κουπέ στην πρώτη θέση. Στο σταθμό τους πήγε ο Μπόιτσκ, ο γελωτοποιός του χωριού, που κάποτε ήταν πασιγνωστος για τα χωρατά που έλεγε και τα τεράστια μαύρα άλογά του. Τ' άλογα δεν τα είχε πια, και το σαραβαλιασμένο του κάρο το έσερνε μια γιγαντόσωμη άσπρη ψωριάρικη φοράδα με κρεμασμένο το ροζ κάτω χείλος της. Κι ο ίδιος ο Μπόιτσκ είχε γεράσει κι είχε σκεβρώσει απ' τους ρευματισμούς.

– Άκου, Μπόιτσκ, του χρόνου θα Ξανάρθω, είπε η Εσθήρ στη μικρή καμπουριασμένη ράχη του καθώς το κάρο έστριψε και μπήκε στο σταθμό. Φρόντισε να 'σαι καλά μέχρι τότε.

Το λοφάκι στη ράχη του Μπόιτσκ έγινε ακόμα πιο μυτερό. Η άσπρη φοράδα έσερνε μέσα στη λάσπη τα άγαρμπα, αρθρικά της πόδια. Ο Μπόιτσκ στράφηκε πίσω· τα κόκκινα βλέφαρά του ήταν άτριχα και φλογισμένα, το ζωνάρι του στραβό, και σκονισμένες τούφες πετάγονταν δεξιά κι αριστερά απ' το πρόσωπο του.

– (Δεν νομίζω να Ξανάρθεις, κυρα-Έρλιχ), είπε, και ξαφνικά φώναξε στ' άλογο του: Αρκετά τεμπέλιασες! Κουνήσου!

Το βαγόνι της πρώτης θέσης είχε συναρμολογηθεί από κάμποσα βαγόνια από τον καιρό των τσάρων [δυσανάγνωστη λέξη]. Από το μεγάλο φωτεινό παράθυρο η Εσθήρ είδε για στερνή φορά το πλήθος των συγγενών της, μαζεμένους τον ένα πλάι στον άλλο, με τα καφετιά στο χρώμα της σκουριάς πανωφόρια τους, τις στρατιωτικές τους γκέτες, τις στραβοφορεμένες zakétes τους, τις γριές αδελφές της με τα μεγάλα, άχρηστα στήθια, το γαμπρό της τον Σαμουήλ, τον πρώην εμπορικό αντιπρόσωπο με το στρουμπουλό συσπασμένο μούτρο, το γαμπρό της τον Εφίμ, που παλιά ήταν πλούσιος και τώρα τα μαραμένα, άστεγα πόδια του ήταν τυλιγμένα με κουρέλια. Σκουντούσαν ο ένας τον άλλο στην αποβάθρα (σαν...) και φώναζαν λόγια που η Εσθήρ δε μπορούσε ν' ακούσει καθώς το τρένο απομακρυνόταν απ' το σταθμό. Η αδελφή της η Τζένια έτρεχε πίσω απ' το τρένο.

[Λείπει μια σελίδα από το πρωτότυπο χειρόγραφο.]

[Ο Μπορίς της έδειξε] τη Ρωσία με τόση περηφάνια κι αυτοπεποίθηση, les κι εκείνος, ο Μπορίς Έρλιχ, είχε πλάσει ο ίδιος τη Ρωσία, les και ήταν δικιά του. Και σε κάποιο βαθμό ήταν έτσι. Σε όλα υπήρχε μια στάλα απ' την ψυχή του ή απ' το αίμα του, το αίμα του κομισάριου του Σώματος (των Κόκκινων Κοζάκων) - από τα βαγόνια των τρένων που πήγαιναν στο εξωτερικό μέχρι τα νεόχτιστα εργοστάσια ζάχαρης και τους φρεσκοβαμμένους σιδηροδρομικούς σταθμούς.

[Εδώ έχει διαγραφεί μισή σελίδα στο χειρόγραφο.]

Το βράδυ παράγγειλε σεντόνια, και με παιδιάστικη περηφάνια έδειξε στη μάνα και την αδελφή του πώς ν' ανάβουν το μπλε λαμπάκι για τη νύχτα. Μ' ένα πλατύ χαμόγελο αποκάλυψε το μυστικό της μικρής ντουλάπας από μαόνι. Μέσα στην ντουλάπα φανερώθηκε ένας νιπτήρας - εκεί, μέσα στο κουπέ! Η Εσθήρ ξάπλωσε κάτω απ' τα δροσερά σεντόνια. Καθώς ταλαντευόταν από το τράνταγμα των καλοαδωμένων αμορτισέρ του τρένου, κοιτούσε έξω, μέσα στο γαλανό σκοτάδι, και (με την καρδιά της) άκουγε την ανάσα του γιου της, που στριφογυρνούσε και μιλούσε στον ύπνο του. Δεν μπορεί, σκεφτόταν, κάποιος θα πλήρωνε γι' αυτό το παλάτι που διέσχισε σαν βολίδα τη Ρωσία με αναμμένους τους πολυελαίους του (και ζεσταινόταν από αστραφτερούς χάλκινους σωλήνες). Τυπική εβραϊκή σκέψη - τέτοια σκέψη ποτέ δεν θα περνούσε από το μυαλό του Μπορίς. Καθώς πλησίαζαν στη Μόσχα, αυτός όλο ανησυχούσε αν ο Αλεξέι Σελιβάνοφ είχε λάβει το τηλεγράφημά του και θα ερχόταν να τους πάρει με το αυτοκίνητο. Ο Αλεξέι είχε λάβει το τηλεγράφημα, και πράγματι ήρθε με το αυτοκίνητο. Το αυτοκίνητο ήταν η καινούργια Πάκαρντ του Γενικού Επιτελείου του Κόκκινου Στρατού, που είχε στοιχίσει τριάντα χιλιάδες ρούβλια, και μ' αυτήν οι Έρλιχ έ-

φτασαν σ' ένα διαμέρισμα που τους είχε ετοιμάσει ο Μπορίς πριν από λίγο καιρό, στην περιοχή Οστοζένκα της Μόσχας. Η Εσθήρ έμεινε άφωνη από την απέραντη μαγεία αυτού του διαμερίσματος με τις δύο κρεβατοκάμαρες, καθώς ο Μπορίς της έδειχνε την κουζίνα με τη στόφα του γκαζιού, το μπάνιο με τον δικό του λέβητα για να ζεσταίνεται το νερό και το κελάρι με το ψυγείο του πάγου. Τα δωμάτια ήταν πανέμορφα. Ήταν μέρος ενός σπιτιού που ανήκε παλιά στον γενικό υποκυβερνήτη της Μόσχας πριν από την Επανάσταση, και καθώς ο Μπορίς τραβολογούσε με θέρμη τη μάνα του μέσα από κουζίνες, λουτρά και ημιώροφους του πριγκιπικού σπιτιού, άθελά του ανταποκρινόταν στο κάλεσμα του αρχαίου σημιτικού του αίματος. Το νεκροταφείο κι ο τάφος του άτυχου πατέρα του, που δεν είχε ζήσει για να δει την ευτυχία, είχε Ξυπνήσει μέσα του το πανίσχυρο πάθος για την οικογένεια, που είχε στηριξει το λαό του για τόσους πολλούς αιώνες. Στα τριάντα δύο του, υπακούοντας σ' αυτή την πανάρχαια εντολή, ένιωσε πατέρας, σύζυγος κι αδελφός μαζί -προστάτης των γυναικών, κουβαλητής τους, στήριγμα τους- και το ένιωσε αυτό με πάθος, με το τυραννικό κι επίμονο σφιξιμο της καρδιάς που χαρακτηρίζει τη φυλή του. Ο Μπορίς βασανιζόταν απ' τη σκέψη ότι ο πατέρας του δεν είχε ζήσει για να τα δει όλα αυτά, και ήθελε να εξιλεωθεί που είχε φτάσει τόσο αργά στο νεκροκρέβατο του πατέρα του αναλαμβάνοντας από τα χέρια του την προστασία της μάνας και της αδελφής του. Κι αν η μάνα κι η αδελφή του ήταν γραφτό να ζήσουν καλύτερα στα δικά του στιβαρά χέρια, έφταιγε μονάχα η απονία της ζωής.

Ο Μπορίς Έρλιχ ήταν φοιτητής στο Ινστιτούτο Ψυχολογίας και Νευρολογίας (πριν την Επανάσταση, όλα τα άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα επέτρεπαν την εγγραφή σε περιορισμένο αριθμό Εβραίων). Είχε περάσει το καλοκαίρι του 1917 με τους γονείς του στο χωριό. Είχε γυρίσει με τα πόδια όλα τα εξεγεγμένα κοντινά χωριά, εξηγώντας στους χωριανούς τις στοιχειώδεις αρχές του μπολσεβικισμού. Η γαμπή του μύτη έφερνε κάποια εμπόδια στις προπαγανδιστικές του περιοδείες, αλλά όχι πολλά: το 1917 ο κόσμος είχε στο μυαλό του κι άλλα πράγματα εκτός απ' τις μύτες. Το ίδιο καλοκαίρι ο Αλεξέι Σελιβάνοφ, γιος λογιστή του τοπικού δήμου, επέστρεψε στο Βερχογιάνσκ από την εξορία του στη Σιβηρία. Στο σπίτι, καθώς ο Αλεξέι καταβρόχθιζε τα κερασοπιτάκια και τα λικέρ που έφτιαχνε η μητέρα του, έψαξε την οικογενειακή ιστορία των Σελιβάνοφ και βρήκε ότι ήταν απόγονοι του Σελίχα, ενός διοικητή των Κοζάκων του Ζαπορόζι. Ανάμεσα στα χαρτιά, ο Αλεξέι βρήκε ακόμα και μια λιθογραφία του προγόνου του με το κοζάκικο αμπέχωνο, να κάθεται πάνω σ' ένα χαρτόνιο άλογο και να κραδαίνει το τελετουργικό του ρό-

παλο. Κάτω από το πορτρέτο υπήρχε μια ξεθωριασμένη επιγραφή στα λατινικά, κι ο Αλεξέι ισχυριζόταν πως είχε αναγνωρίσει την υπογραφή του Όρλικ, του Ουκρανού καγκελάριου την εποχή του Μαζέπα. Οι ρομαντικές ανασκαφές του Αλεξέι στο παρελθόν συνέπεσαν με την ιδιότητά του ως μέλους του Σοσιαλιστικού Επαναστατικού Κόμματος. Ειδωλά του ήταν ο Ζελιάμποφ, ο Κιμπάλτσιτς κι ο Καλιάγιεφ. Στα είκοσι ένα του, ο Αλεξέι ένωθε τη ζωή του ολοκληρωμένη.

Το νεανικό του πάθος έβαλε φωτιά στον Έρλικ, τον μυταρά φοιτητή με το περιεργό όνομα. Οι δύο νέοι έγιναν φίλοι, κι ο Αλεξέι έγινε μπολσεβίκος όταν κατάλαβε πως κανένα κόμμα στον κόσμο δεν είχε μπροστά του τόσους αγώνες, τόσο γκρέμισμα και τόσο Ξαναχτισμο όσο το Κόμμα των μπολσεβίκων, καθώς το πλημύριζε το μαθηματικό κι επιστημονικό πάθος. (Ο Έρλικ προμήθευσε στον Αλεξέι βιβλία και το Κομμουνιστικό Μανιφέστο). Μετά την Επανάσταση, ο Αλεξέι μάζεψε τους φίλους του στο χωριό: έναν δεκαεννιάχρονο Εβραίο, που χειριζόταν τη μηχανή προβολής στο σινεμά Τσάρι, ένα σιδερά, κι αυτόν Εβραίο, μερικούς υπαξιωματικούς που σκυλοβαριούνταν και κάτι παιδιά από ένα κοντινό χωριό που είχαν απολυθεί από το στρατό. Ο Αλεξέι τους έδωσε άλογα, και η ομάδα τους ονομάστηκε Επαναστατικό Σύνταγμα των Κόκκινων Κοζάκων της Ουκρανίας. Ένας από τους πρώην υπαξιωματικούς έγινε αρχηγός του επιτελείου του συντάγματος και ο Μπορίς έγινε κομισάριος. Το σύνταγμα του Αλεξέι μαχόταν για έναν ολοφάνερα καλό σκοπό, οι πολεμιστές του ζούσαν μαζί, συντροφικά, έπεφταν περήφανα στη μάχη κι έλεγαν ο ένας πιο απίστευτες ιστορίες από τον άλλο. Μέρα με τη μέρα οι τάξεις τους πύκνωναν, και το σύνταγμα γνώρισε τη μοίρα όλων των μικρών ρυακίων που χύθηκαν στο ποτάμι του Κόκκινου Στρατού. Το σύνταγμα έγινε ταξιαρχία, κι η ταξιαρχία μεραρχία. Οι άντρες του Αλεξέι πολεμούσαν αντάρτικες ομάδες, όπως την ομάδα του Πετλιούρα, τον Λευκό Στρατό και τους Πολωνούς. Τώρα πλέον κάθε σύνταγμα είχε Πολιτική Διεύθυνση, Μονάδα Εφοδιασμού, Δικαστήριο και Επιτροπή Λαφύρων Πολέμου. Στην εκστρατεία ενάντια στον Λευκό Στρατό του στρατηγού Βράνγκελ, ο Αλεξέι έγινε σωματάρχης. Ήταν είκοσι τεσσάρων χρονών. Ξένες εφημερίδες έγραφαν πως ο Μπουντιόνι κι ο Αλεξέι είχαν επινοήσει νέες τακτικές και στρατηγικές για τη συμμετοχή του ιππικού στις εκθροπαξίες. Στη Στρατιωτική Ακαδημία άρχισαν να διδάσκουν τις αστραπιαίες επιδρομές του Αλεξέι Σελιβάνοφ. Οι σπουδαστές της Στρατιωτικής Ακαδημίας έλυναν ασκήσεις στρατηγικής μελετώντας τις επιχειρήσεις του Ουκρανικού Σώματος Κοζάκων. Ο Αλεξέι Σελιβάνοφ κι ο Μπορίς

Έρλικ, ο αναντικατάστατος κομισάριος του, στάλθηκαν να σπουδάσουν στη Στρατιωτική Ακαδημία, όπου κατέληξαν να μελετούν τις ίδιες τους τις επιχειρήσεις μαζί με τους άλλους σπουδαστές. Στη Μόσχα ο Αλεξέι κι ο Μπορίς έφτιαξαν ένα κοινόβιο μαζί με τον πρώην χειριστή της μηχανής προβολής και έναν από τους πρώην υπαξιωματικούς. Στο κοινόβιο, όπως και στο Σώμα, κυριαρχούσε η τιμή και η συντροφικότητα, κι ο Μπορίς γαντζώθηκε σ' αυτό με βασανιστικό πάθος. Ίσως επειδή η φυλή του είχε στερηθεί για τόσο πολύ καιρό ένα από τα πιο σπουδαία ανθρώπινα αγαθά: τη φιλία, τόσο πίσω απ' το αλέτρι, όσο και στο πεδίο της μάχης. Ο Μπορίς ένωθε μια ανάγκη, μια δίψα για συντροφικότητα και φιλία -(να υπερασπίζεται τη συντροφικότητα και να είναι πιστός σ' αυτή)- και ήταν τόσο τρωτός, που κάθε φιλία του σημαδευόταν από πυρετικό πάθος. Όμως μέσα στη μανία, την ιπποσύνη και την αυτοθυσία του υπήρχε και κάτι (ελκυστικό και) ευγενικό, που μεταμόρφωσε το φτωχό δωμάτιο του Μπορίς σε λέσχη των «Κόκκινων Στραταρχών». Η λέσχη άνθισε ουσιαστικά όταν, εκτός από το καθιερωμένο λουκάνικο με βότκα, άρχισε να σερβίρεται και γεμιστό ψάρι. Η τσίγκινη κατσαρόλα αντικαταστάθηκε από ένα σαμοβάρι που ήρθε από το Κρέμενets, και το τσάι σερβιριζόταν από το παρήγορο χέρι της γριάς μάνας του. Είχαν περάσει πολλά χρόνια από τότε που ο Αλεξέι Σελιβάνοφ και οι ταξιαρχοί του είχαν δει για τελευταία φορά μια γριά γυναίκα να κάθεται πίσω από ένα σαμοβάρι. Ήταν γι' αυτούς μια ευχάριστη αλλαγή. Η γριά ήταν γλυκομίλητη και ντροπαλή. Και ήσυχη σαν ποντίκι. Όμως στο γεμιστό ψάρι που έφτιαχνε (και στα δάχτυλά της που ετοιμάζαν το σαμοβάρι) ήταν κλεισμένη (η ιστορία του εβραϊκού λαού), μια αληθινή ιστορία με μια γερή πρέζα πικάντικου πάθους.

Στην αρχή το γεμιστό ψάρι έφερε μπελάδες στο καινούργιο τους διαμέρισμα. Μία από τους ενοίκους, σύζυγος καθηγητή, ανακοίνωσε στην κουζίνα του κοινοβίου πως το διαμέρισμα βρομούσε απαίσια. Και ήταν αλήθεια. Με τον ερχομό των Έρλικ, ακόμα κι ο διάδρομος άρχισε να μυρίζει σκόρδο και τηγανητά κρεμμύδια.

[Το χειρόγραφο σταματά εδώ.]

[Το διήγημα αυτό του Ισαάκ Μπάμπελ, που θεωρείται από τους κορυφαίους διηγηματογράφους του εικοστού αιώνα, περιέχεται στη συλλογή διηγημάτων Το άρωμα της Οδυσσούς (έκδοση "Ροές", 2004 – Μετάφραση Βασιλή Πουλάκου). Ο Μπάμπελ γεννήθηκε στη Μολντοβάνκα (φτωχογειτονιά της Οδυσσούς) το 1894 και εκτελέστηκε από το Σοβιετικό καθεστώς στις 27 Ιανουαρίου 1940, στη φυλακή Λουμπιάνκα της Μόσχας. Το διήγημά του "Η Εβραία" είναι ανολοκλήρωτο.]

Το Βατικανό ανοίγει τα αρχεία της «Ιεράς Εξέτασης»

Στοιχεία για ένα ιστορικό έγκλημα

Σύμφωνα με δημοσιεύματα του Τύπου:

«Η Αγία Έδρα επιτρέπει την πρόσβαση σε περισσότερα αρχεία της που αφορούν στην Ιερά Εξέταση στο πλαίσιο άνευ προηγούμενου μελέτης για την επίπτωση που είχε στη μεσαιωνική και σύγχρονη Ιστορία η προσπάθεια της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας να ελέγξει τη θρησκευτική πίστη».

Το Βατικανό πρόκειται να συνεργαστεί με το υπουργείο Πολιτισμού της Ιταλίας και σειρά κρατικών πανεπιστημίων ώστε να κατηγοριοποιηθούν και να μελετηθούν χιλιάδες έγγραφα που αφορούν στην Ιερά Εξέταση και τη θανάτωση αιρετικών –πρακτική της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας που «εμπνεύστηκε» το 1233 ο Πάπας Γρηγόριος ΙΧ και «κορυφώθηκε» το 16ο αιώνα.

«Μία τόσο ευρεία μελέτη δεν έχει επιχειρηθεί ποτέ στο παρελθόν και θα είναι μείζονος σημασίας η ανταπόκριση στη νέα κατεύθυνση των διεθνών ερευνών αναφορικά με τον έλεγχο των θρησκευτικών ιδεών στη μεσαιωνική και σύγχρονη Ευρώπη», επισημαίνεται σε ανακοίνωση της Αγίας Έδρας.

Στο πλαίσιο του εγχειρήματος θα εντοπιστούν και κατηγοριοποιηθούν αρχεία που αφορούν όχι μόνο στην ρωμαϊκή, αλλά και στην ισπανική Ιερά Εξέταση. Τα έγγραφα θα είναι διαθέσιμα προς τους μελετητές, οι οποίοι θα αναζητήσουν επίσης στοιχεία από κρατικά και ιδιωτικά αρχεία, καθώς και από αρχεία που φυλάσσονται σε πανεπιστήμια παγκοσμίως.

Η απόφαση της Αγίας Έδρας να συμβάλλει στην περαιώση της άνευ προηγούμενου μελέτης είναι η τελευταία κίνηση στην προσπάθεια συμφιλίωσης της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας με το παρελθόν, επισημαίνει το Πρακτορείο Reuters.

* Ο Ελληνικός Εβραϊσμός είναι άμεσα ενδιαφερόμενος για τη δημοσιοποίηση των παραπάνω στοιχείων δεδομένου ότι μεγάλος αριθμός ομοθρήσκων –θυμάτων της αγριότητας της Ιεράς Εξέτασης– κατέφυγε το 1492 στην Ελλάδα (που ήταν τότε τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας) διωγμένος από την Ισπανία.

Η αποσιώπηση του Ολοκαυτώματος στην Αυστρία

- Οι απόψεις της Ελφρίντε Γέλινεκ

Η αυστριακή συγγραφέας Ελφρίντε Γέλινεκ, βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας 2004, σε συνέντευξή της ανέφερε τα εξής: «Αυτό που με κατατράχει αλλά και πολλούς από τους συναδέλφους μου δεν είναι μόνο η φρικιαστική ιστορία του Ολοκαυτώματος, αλλά και η αποσιώπησή της μετά το τέλος του πολέμου, η επίμονη άρνηση της συλλογικής ευθύνης, ή η διαδεδομένη άποψη ότι ήμαστε κι εμείς θύματα. Δυστυχώς, βλέποντάς τα όλα αυτά, παραιτείσαι. Γράφεις, γράφεις και το μόνο που καταφέρνεις είναι ακριβώς το αντίθετο από αυτό που επιδιώκεις. Είδαμε την κυριαρχία της ακροδεξιάς και των μεγαλοκτηματιών με τις παραδοσιακές, γραφικές στολές. Ο Γκεργκ Χάιντερ αναδείχθηκε σε σημαντική πολιτική

φιγούρα, ενώ άνθρωποι σαν κι εμένα και άλλους κατηγορούνται ακόμα ότι δεν αφήνουν επιτέλους τη χώρα να βρει την πολυπόθητη ησυχία της, που τόσο της αξίζει. Γι' αυτό και θεωρώ ως το σημαντικότερο μυθιστόρημά μου «Τα παιδιά των Νεκρών», κεντρικό θέμα του οποίου είναι το ναζιστικό παρελθόν της Αυστρίας. Μέσα από μια αλλόκοτη ιστορία φαντασμάτων, μιλώ για όλους εκείνους που χάθηκαν πρόωρα και βίαια. Περνώντας από τις πύλες άλλων νεκρών, που δεν έχουν ακόμα συνειδητοποιήσει ότι έχουν πεθάνει, επιστρέφουν για να διεκδικήσουν τη ζωή τους και όλα όσα τους ανήκουν».

(«Καθημερινή», 17.10.2004)

Πίνακας περιεχομένων

ΚΖ' τόμου περιοδικού «Χρονικά»

(2004, τεύχη 189-194)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΕΥΧΩΝ

Τεύχος 189 (Ιανουάριος – Φεβρουάριος 2004)

Τεύχος 190 (Μάρτιος – Απρίλιος 2004)

Τεύχος 191 (Μάϊος – Ιούνιος 2004)

Τεύχος 192 (Ιούλιος – Αύγουστος 2004)

Τεύχος 193 (Σεπτέμβριος – Οκτώβριος 2004)

Τεύχος 194 (Νοέμβριος – Δεκέμβριος 2004)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Αγαθάγγελος (Επίσκοπος Φαναρίου), 191/25

Αδραχτάς Βασ., 189/8

Αποστολάτος Γερ., 191/24

Benatoff Cobi, 190/2

Βεντούρας Ιωσ., 191/3

Βουρουτζιδης Χαρ., 191/4

Bronfman Edgar, 190/2

Γκίνζμπουργκ Ναταλία, 193/14

Γκιργκένς Στ., 190/3

Γκλικ Χίρς, 189/10

Δούνιας Μ., 190/11

Ζησιάδης Λ., 190/12

Καλυβιώτης Αριστ., 193/8

Καπόν Λίλιαν, 189/10

Κέρτετς Ιμρε, 192/12

Κόλλας Χαρ., 194/10

Lewcowicz Bea, 194/6

Λυγιάννη Ελένη, 192/13

Μπατινίου Ζανέτ, 194/27

Μπέγζος Μάρτιος, 193/2

Μπελέζος Κων., 190/6

Ευδά Μαρία, 193/17

Παπαθανασόπουλος Θ., 190/10

Παπαϊωάννου Γ., 194/23

Παπαματθαϊάκης Γιώργος, 189/17

Παρασκευαϊδης Π., 194/2

Πετριδης Αθαν., 189/3

Πλεμμένος Ιω., 191/20

Πολίτης Αλ., 192/3

Σιναπιδης Βασ., 191/21

Στάλιος Ζαφ., 193/10

Steiner G., 192/2

Τριανταφύλλου Φ., 191/2

Τσιλιγιάννης Κ., 192/5

Τσινικόπουλος Δ., 194/3

Φόρνης Μποχώρ, 189/15

Φρεζής Ραφ., 190/9, 192/9

Χριστινίδης Ανδρ., 193/3

Χριστόδουλος (Αρχιεπίσκοπος), 190/8

ΠΙΝΑΚΑΣ ΘΕΜΑΤΩΝ

Αντιρατσισμός, 191/20, 193/3
Αντισημιτισμός, 190/2, 190/8, 190/11, 191/2, 191/15,
194/2
Αουσβιτς – Εξέγερση του Sonderkommando, 189/10

Βίβλος – Δυτικός Πολιτισμός, 194/3

Δαγκλίν Παν., 191/24
Διηγήματα: Ρόζα, η Εβραίοπούλα 187/17, Συμβίωση
190/12, Ο Υγιος του Ανθρώπου 193/15

Εβραίοι (Βυρσοδέψες), 190/9
Ερυθρά θάλασσα (διάβαση), 189/3

Ισραηλιτική Κοινότητα Άρτας, 192/5, 193/21
Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, 194/6
Ισραηλιτική Κοινότητα Θράκης, 191/21
Ισραηλιτική Κοινότητα Ιωαννίνων, 193/11, 194/23
Ισραηλιτική Κοινότητα Κέρκυρας, 194/10
Ισραηλιτική Κοινότητα Κομοτηνής, 192/11
Ισραηλιτική Κοινότητα Λακωνίας, 193/14
Ισραηλιτική Κοινότητα Περίστας (Ναυπακτία), 190/10
Ισραηλιτική Κοινότητα Σερρών, 191/4
Ισραηλιτική Κοινότητα Χαλκίδος, 189/15
Ισραηλιτική Κοινότητα Χίου, 193/17
Ιώβ, 190/6

Κοραΐς Αδ., 192/3

«Λεβιάθαν – Μουρτζούκος», 192/9

Ολοκαύτωμα, 189/9, (και ΕΣΣΔ) 190/14, 192/12,
194/27
Ορθόδοξος Εκκλησία, 191/25

Παπαδιαμάντης Αλ., 191/20
Πολιτισμός (Εβραϊκός – Ελληνικός), 192/2, 193/2
«Πρωτόκολλα Σοφών της Σιών», 191/14
Πτώση της Κωνσταντινούπολης, 191/3

Σαράφινδες, 191/21

Φίλων ο Αλεξανδρεὺς, 190/3
Φόρντ Χένρι, 191/15
Φριζής Μαρδ., 193/8

Εκδόσεις (παρουσίαση):

*Γεωργ. Χρ. Λιόλιου, «Η διαδρομή του Εβραϊσμού της Βέροιας από τους ελληνιστικούς χρόνους έως σήμερα», 189/20, *Αυγ. – Κων. Μπαγιόνα, «Ελευθερία και Δουλεία στον Αριστοτέλη», 189/20, *Ευτ. Νάχμαν, «Τα μονοπάτια των πολιτισμών», 190/15, *Χρ. Σαμουηλίδη, «Στα ναζιστικά στρατόπεδα», 190/15, *Ν.Α. Σταθάκη, «Πορτραίτα», 190/15, *Δ. Μαυριδερού, «Η άγνωστη συγγένεια δύο Υδραίων πρωθυπουργών της Ελλάδος», 191/26, *Π. Σαββαΐδη – Ανθ. Μπαντέλα, «Πόλις Πανεπιστημίου», 191/26, *Ν. Matsas, “This child died tomorrow”, 191/26, *Ιω. Λούκα, «Εθνικοσοσιαλισμός και Ελληνισμός», 191/26, *Π. Βλαχόπουλου, «Η ομορφιά χωρίς τέλος», 191/26, *Γ. Χαλατοά, «Ανιχνεύσεις», 191/26, *Δ. Κοκκινίδη, «Βιβλιογραφία Ιουλίου Καΐμη», 193/21, *Ν. Μπενρουμπή, «Μία ζωή γλυκιά... και πικρή», 193/21, *Ζαφ. Στάλιου, «Requiem», 193/21, *Αγ. Θεοδώρου, «Το νομικό καθεστώς του Αρχαίου Ισραήλ», 193/22, *Erich Hackl, «Γάμος στο Αουσβιτς», 193/22, *R. Mandell, «Οι Ολυμπιακοί Αγώνες των Nazi», 193/22, *Πιν. Ντουντουλάκη, «Μνήμη της Στάχτις», 193/22, *Διαφόρων, «Επτάνησα 20^{ος} –21^{ος} αιώνας», 193/22, *Α. – Μ. Σίμσον, «Βότανα, Δέντρα και Παραδόσεις της Κεφαλλονιάς», 193/22, *Ελ. Τσιαλιτά, «Φωτογραφίζοντας το καλοκαίρι», 193/22, *Εσδρά Μωϋσή, «Το παλιό τετράδιο» και «Παρεμβάσεις», 193/22, *Γ. Παπαθανάση, «Οι Τέσσερις Ιππότες της Νύφης του Ηλίου», 194/29, *Στ. Τοβάιχ, «Τρεις θρύλοι και ένα παραμύθι», 194/29, *Ισ. Μπάμπελ, «Το άρωμα της Οδησσοῦ», 194/29, *Δ.Κ. Μαγκλιβέρα «Ελληνικά θέματα», 194/29, *Μαν. Πράτσικα, «Οι θεατές κι ο τίτλος», 194/30, *Ν. Φώσκολου, «Ποτέ Ξανά», 194/30 και Μιχ. Κοκκινάρη, «Ανάδυση» και «Τα κρυμμένα νοήματα των λέξεων», 194/30.

Παραρτήματα

- Νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σχετικά με την αναγραφή του Θρησκευόμενου στις ταυτότητες, 189/21.
- Η Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος για τους θρησκευτικούς ύμνους του χριστιανικού Πάσχα, 190/16.
- Περιεχόμενα του περιοδικού «Χρονικά» των ετών 1993 – 2003 (Τόμοι ΙΣΤ’ – ΚΣΤ’).

Βιβλίο

[Παρουσιάζονται, κατά σειρά, μόνον τα βιβλία που μας αποστέλλονται]

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ Η Εβραϊκή Κοινότητα της Αρτας

Αθήνα: Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, 2004

Τεκμηριωμένη και πολύπλευρη μελέτη που λίγες –δυστυχώς– Ισραηλιτικές Κοινότητες διαθέτουν για την ιστορία τους, είναι καρπός πολύχρονων ερευνών του ιστορικού – νομικού κ. Κ. Τσιλιγιάννη, για τους Εβραίους που έζησαν στην Αρτα. Η Ισραηλιτική Κοινότητα Αρτας υπήρξε μία δυναμική παρουσία που συνετέλεσε τα μέγιστα στην ανάπτυξη και την ευμερσία της περιοχής. Το βιβλίο του κ. Τσιλιγιάννη, εμπλουτισμένο με πολλά ντοκουμέντα και φωτογραφίες, παρακολουθεί την πορεία της Κοινότητας από τον δέκατο περίπου αιώνα μέχρι τις τελευταίες μέρες που σημαδεύτηκαν από το τραγικό Ολοκαύτωμα. Η ιστορία της Κοινότητας της Αρτας, όπως παρουσιάζεται στο συγκεκριμένο βιβλίο, μπορεί – με τις σχετικές αναλογίες – να θεωρηθεί ως η κλασική διαδρομή της παρουσίας των ομοθρήσκων μας, στην Ελλάδα, από την αρχαιότητα μέχρι τις μέρες μας.

ΝΙΚΟΣ Κ. ΜΑΡΤΙΣ FYROM

The anti-democratic residuum in Europe and the problematic Stabilisation and Association Agreement with the EU
Athens: The Society for the Study of Greek History, 2003

Στην έκδοση αυτή ο πρώην υπουργός κ. Ν. Μάρτις περιλαμβάνει σειρά από στοιχεία –μεταξύ αυτών και εβραϊκά– για το θέμα της ελληνικότητας της Μακεδονίας και του ονόματος της πρ. Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (FYROM), όπως έχουν αποσταλεί σε διεθνείς οργανισμούς και προσωπικότητες.

ΡΙΤΑΣ ΓΚΑΜΠΙΑΪ – ΤΑΖΑΡΤΕΣ Βασικό Λεξικό Λαδινό – Ελληνικό

Αθήνα: Εκδόσεις Διώνη, 2004

Η γλώσσα Λαδίνο, κύριος κορμός της οποίας είναι τα καστιλιάνικα του 15ου αιώνα, περιέχει πολλές λέξεις αραγωνέζικες και πορτογαλικές. Στη Θεσσαλονίκη και Κωνσταντινούπολη, όπου κατέληξε ο κύριος όγκος

των Εβραίων που εξορίστηκαν από την Ισπανία το 1492, η γλώσσα παρέμεινε ζωντανή με την προσθήκη –καθώς περνούσαν τα χρόνια– πολλών τουρκικών λέξεων και εκφράσεων εφόσον η Θεσσαλονίκη και άλλες πόλεις των Βαλκανίων ήταν τότε υπό τουρκική κατοχή. Ας σημειωθεί ότι πολλές από τις λέξεις και εκφράσεις αυτές έχουν ενσωματωθεί στην καθημερινή ελληνική γλώσσα.

Η λαίλαπα του Ναζισμού και το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ευρώπης, δεν κατόρθωσαν να ξεριζώσουν τη γλώσσα η οποία μιλιέται σήμερα από μερικές εκατοντάδες χιλιάδες Εβραίους Σεφαραδίμ σ' όλο τον κόσμο. Ο όρος Σεφαραδίμ προέρχεται από την ονομασία της Ισπανίας στα εβραϊκά, Σεφαράντ, και χαρακτηρίζει τους Εβραίους οι πρόγονοι των οποίων προέρχονται από την Ισπανία.

ΕΣΔΡΑ Δ. ΜΩΥΣΗ Η θυσία ενός λαού - Η αναγέννηση ενός έθνους

Λάρισα: Εκδόσεις «Ελλα», 2004

Ο εβραϊκός λαός υπήρξε ένας από τους αρχαιότερους στην ιστορία της ανθρωπότητας. Ήταν αυτός που πρώτος διακήρυξε και δίδαξε την ύπαρξη και την έννοια του Ενός και Μοναδικού Θεού, με δε τον Δεκάλογο του Μωϋσή χάραξε αιώνιες θρησκευτικές και κοινωνικές αρχές. Ο 20ός αιώνας υπήρξε δραματικός για τον εβραϊκό λαό αφού κατά το Ολοκαύτωμα απώλεσε 6.000.000 ομοθρήσκους. Υπήρξε όμως και σπ-

μαντικός ο αιώνας αυτός αφού αναγεννήθηκε μετά από 2.000 χρόνια το Κράτος του Ισραήλ. Την επισκόπηση των γεγονότων του 20ού αιώνα που αφορούν τους Εβραίους καταγράφει και παρουσιάζει χρονολογικά ο καταξιωμένος ερευνητής κ. Ε. Μαϊσίς.

ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΔΑΝΔΟΛΟΥ: Νέρων, εγώ ένας Θεός

Αθήνα, 2004

Μετά τη δραματική ανατροπή του, την άνοιξη του 68 μ.Χ., ο πιο αινιγματικός άνθρωπος σε ολόκληρη την Αυτοκρατορία, ο αυτοκράτορας Νέρων, εγκαταλείπει κρυφά τη Ρώμη και βρίσκει καταφύγιο στην Ελλάδα. Εκεί ο Νέρων, προδομένος από όλους, αποφασίζει να γράψει την ιστορία του βίου του φωτίζοντας από τη δική του οπτική τα γεγονότα και τα «χρόνια της φωτιάς».

Λάβαμε επίσης:

ΔΗΜΗΤΡΗ ΠΙΣΤΙΚΟΥ Διαβάζοντας την Αντιγόνη με το Φεγγάρι

Αθήνα: Εκδόσεις Ιβυκος, 2004

Μια σύγχρονη εκδοχή του αρχαίου ελληνικού μύθου, βασισμένη στην ομώνυμη τραγωδία του Σοφοκλή. Κείμενο στα ελληνικά και σε αγγλική μετάφραση.

ΑΟΥΣΒΙΤΣ: 1945-2005

Μνήμη – Τιμή – Καθήκον

Σαράντα τέσσερις αντιπροσωπευτικές, επικεφαλής των οποίων ήταν είκοσι Αρχηγοί κρατών, μαζί με μεγάλο αριθμό διασωθέντων ομήρων, συγκεντρώθηκαν, στις 27 Ιανουαρίου 2005, στους θαλάμους θανάτου του Άουσβιτς - Μπικενάου για να τιμήσουν την προ εξηκονταετίας απελευθέρωση των εκεί κρατουμένων.

Μεταξύ των παρευρεθέντων ήταν ο Πρόεδρος της

Ελληνικής Δημοκρατίας κ. Κων. Στεφανόπουλος, ο Πρόεδρος της Ρωσίας Β. Ρουτίν, της Γαλλίας Jacques

Chirac, της Γερμανίας Horst Koehler, της Πολωνίας Αλ. Κβανσνιέβσκι, και της Ουκρανίας Β. Ιουχττσένκο, του ο-

ποίου ο πατέρας υπήρξε κρατούμενος στο Άουσβιτς.

Την παγκόσμια αυτή συγκέντρωση παρουσιάζει το χαρακτηριστικό σκίτσο από την εφημερίδα "Le Monde", της 28 Ιανουαρίου 2005.

[Στο επόμενο φύλλο των «Χρονικών» θα δημοσιευθεί ρεπορτάζ από την ετήσια τελετή για την Ημέρα Μνήμης Ελλήνων Εβραίων Μαρτύρων

και Ηρώων του Ολοκαυτώματος, που φέτος έγινε στη Θεσσαλονίκη με μέριμνα της εκεί Ισραηλιτικής Κοινότητας].

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΣΤΑ «ΧΡΟΝΙΚΑ»

Οι Εβραίοι της Κατερίνης κατά το Ολοκαύτωμα

Ο Δρ. Μιχαήλ Ν. Μάτσας, από τις ΗΠΑ, παραθέτει τις παρακάτω ιστορικές μαρτυρίες σχετικά με τους Εβραίους της Κατερίνης:

«Στη σελ. 134 του βιβλίου In Memoriam, των Ι. Νεχαμά & Μ. Μόλχο (έκδοση 1976), αναφέρεται η ιστορία των Εβραίων της Κατερίνης και το πώς σώθηκαν κατά το Ολοκαύ-

τωμα από τον αστυνόμο Παπαγεωργίου, ο οποίος έλαβε τηλεγράφημα από τον Δρα Κόρετς.

Σε μια διάλεξή μου στην Ελληνική Εκκλησία στο Σινσινάτι (ΗΠΑ) ανέφερα τη διάσωση στην Κατερίνη και με μεγάλη μου κατάπληξη διαπίστωσα ότι υπήρχαν στο ακροατήριο Εβραίοι από την Κατερίνη, οι οποίοι δεν συμφώνησαν καθόλου με το τι έγραψε ο Ραββίνος Μόλχο. Η κα Λένα Ιωσαφάτ και ο γιος της Ματ μου είπαν τα εξής: Είναι αλήθεια ότι ήλθε ένα τηλεγράφημα (δεν γνωρίζουν ποιος το έστειλε) που

απαιτούσε τη σύλληψη των Εβραίων της Κατερίνης. Ο υπάλληλος του τηλεγραφείου (του οποίου το όνομα δεν θυμούνται) ήλθε αμέσως σε επαφή με τον Δαυίδ Ιωσαφάτ, σύζυγο της Λένας, στον οποίον είπε το κείμενο του τηλεγραφήματος και υπεσχέθη να καθυστερήσει τη διανομή του το ανώτατο μέχρι 24 ώρες από τις 2 μ.μ. που το έλαβε.

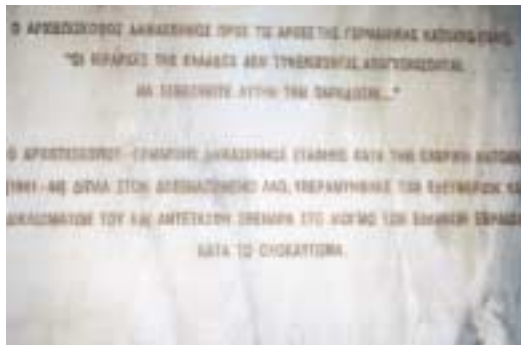
Ο Δαυίδ αμέσως μίλησε με τους αρχηγούς των επτά εβραϊκών οικογενειών της Κατερίνης και προσπάθησε να τους πείσει να ανέβουν στα βουνά. Επειτα από μυ-

στική ψήφο αποφάσισαν να ανέβουν. Δύο εξαδέλφια της Λένας, ο Μασέλ Αμάρ και ο αδελφός του αποφάσισαν όμως να παραμείνουν στην Κατερίνη. Όλοι οι άλλοι οργάνωσαν την αναχώρησή τους με καρότσια που έσερναν άλογα. Ο Μασέλ συνελήφθη (δεν γνωρίζουν εάν η σύλληψη έγινε από Έλληνες ή από Γερμανούς). Όταν ο αδελφός του πήγε να τον επισκεφθεί στη φυλακή τον συνέλαβαν και αυτόν. Ο Μασέλ μόνον επέστρεψε από τα στρατόπεδα. Πήγε στο Ισραήλ όπου και πέθανε».

Οι ιστορικές δηλώσεις του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού

Με πρωτοβουλία του τ. υπουργού κ. Γερ. Αποστολάτου, προέδρου της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας και έγκριση του Αρχιεπισκόπου Αθηνών κ. Χριστόδουλου, χάθηκαν με μέριμνα του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος, στη βάση του αδριάντα του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού, στην πλατεία Μητροπόλεως των Αθηνών, ιστορικά κείμενα που αφορούν τον Εβραϊσμό.

Τα κείμενα αυτά, στα ελληνικά και αγγλικά, αναφέρονται στην ηρώϊκή στάση του Δαμασκηνού κατά την Κατοχή και στη σθεναρή αντίστασή του στο διωγμό των

Ελλήνων Εβραίων κατά το Ολοκαύτωμα:

«Ο Αρχιεπίσκοπος
Δαμασκηνός

προς τις Αρχές της
Γερμανικής Κατοχής (1943):
“Οι ιεράρχες της Ελλάδος
δεν τυφεκίζονται, απαγχονίζονται. Να σεβασθείτε αυτήν την παράδοσιν...”.

Ο Αρχιεπίσκοπος – Εθνάρχης Δαμασκηνός στάθηκε κατά την εχθρική Κατοχή (1941-1944) δίπλα στον δοκιμαζόμενο λαό, υπεραμύνθηκε των ελευθεριών και δικαιωμάτων του και αντετάχθη σθεναρά στο διωγμό των Ελλήνων Εβραίων κατά το Ολοκαύτωμα».

ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Συνέχεια από τη σελ. 2

σκόπου Δαμασκηνού, πρέπει να προστεθεί η τόλμη και η αυτοθυσία ανώνυμων συμπατριωτών μας που προσπάθησαν – άλλοτε με επιτυχία, άλλοτε όχι – να περισώσουν όσους περισσότερους Εβραίους αδελφούς τους μπορούσαν. Ο τίτλος αναγνώρισης που ανήκει σ' όλους αυτούς και τους απονέμεται από τα βάθια της δικής μας συνείδησης, εκδηλώνεται με την απονομή του τίτλου των «Δικαίων των Εθνών», τον οποίον έχουν λάβει μέχρι σήμερα 200 περίπου Έλληνες.

ΘΑ ΗΘΕΛΑ ΕΔΩ να υπενθυμίσω και να επισημάνω κάτι επίσης σημαντικό: Ο διωγμός των πιστών της Ιουδαϊκής Θρησκείας άρχισε προσχεδιασμένα και μεθοδικά στη Γερμανία του ναζιστικού καθεστώτος πολύ πριν από το Ολοκαύτωμα. Τότε καμμία χώρα δεν διαμαρτυρήθηκε. Όλες οι χώρες έκαναν ότι δεν έβλεπαν τις καταστροφές των εβραϊκών ιδρυμάτων, ότι δεν άκουγαν τις κραυγές των αθώων θυμάτων της χιτλερικής θηριωδίας. Κάποιοι πολίτες, μεμονωμένες προσωπικότητες, διαμαρτυρήθηκαν τον Ιούνιο του 1933 με πρώτους κορυφαίους Έλληνες πνευματικούς ανθρώπους όπως ο Νίκος και η Γαλάτεια Καζαντζάκη, ο Νιρβάνας, ο Αιμίλιος Βεάκης, ο Ουράνης, ο Αλέξης

Μινωτής, ο Κώστας Βάρναλης και άλλοι. Όλοι αυτοί, εκφραστές του ελληνικού πνεύματος, απέτελεσαν σε διεθνές επίπεδο εντιμότητα πρωτοπορία ευθύνης.

ΣΗΜΕΡΑ δημιουργείται μια άλλη Ευρώπη, η Ευρώπη της δημοκρατίας, του πολυπολιτισμού, του σεβασμού, της διαφοράς και της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η Ευρώπη στην οποία αναδεικνύεται η βαθύτερη ουσία της αξίας της ανθρωπίνης ζωής.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ, υπάρχουν οι μνήμες που έχουν συμβολικό αλλά κυρίως διδακτικό χαρακτήρα. Το Ολοκαύτωμα βυθίζεται στη ιστορία των πιο σκοτεινών στιγμών της ανθρωπότητας και γι' αυτό η θυσία των 6 εκατομμυρίων Εβραίων της Ευρώπης παραμένει άφθαρτη στα χρόνια που περνούν. Το Ολοκαύτωμα όμως ταυτόχρονα διδάσκει για το που μπορούν να οδηγήσουν μυθοπλασίες, παραλείψεις, προκαταλήψεις, διαχωρισμοί, όλα εκείνα τα σκοτεινά στοιχεία που προκύπτουν ως αποτέλεσμα του ρατσισμού, της μισαλλοδοξίας, της μη ανοχής των θρησκευτικών, φυλετικών και πολιτισμικών διαφορών, καθώς και του αντισημιτισμού. Το Ολοκαύτωμα αποτελεί ένα πικρό μάθημα για τις νέες γενιές, που τις οδηγεί στην άθληση για την κατάκτηση της ειρήνης και της ελευθερίας ως αποτέλεσμα της εκρίζωσης όσων χωρίζουν τους ανθρώπους.

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece

36, Voulis str., 105 57 Athens , Greece, Tel.: ++30-210-32 44 315, fax: ++30-210-33 13 852

e-mail: hhkis@hellasnet.gr Web site: www.kis.gr

Summary of Contents of Issue 195, vol. 28

January - February 2005

✓ On the occasion of the annual establishment of the 27th of January as the "Remembrance Day of Greek Jewish Martyrs and Heroes of the Holocaust", a magnificent event was held on January 27, 2004. The President of the Central Board of Jewish Communities of Greece, Mr. Moses Konstantinis spoke about the **Holocaust of the Jewish Communities of Greece** and the efforts of the Greek leadership and of anonymous Greeks, in order to rescue their fellow citizens of Jewish origin.

✓ Professor Savas Agouridis, a learned scholar of the Old Testament, published a study titled "**Prophecy in the Old Testament and in early Christianity**". We publish a part of this study referring mainly to prophecy in the Old Testament.

✓ In his article, Mr. George Moustakis refers to the historic presence of the small **Jewish Community of Preveza** (in the region of Epirus), which was formed in the 1880's and continued until the Holocaust (March 25, 1944). Today this Jewish Community does not exist.

✓ Mr. George Christidis publishes his **memories from a Jew named Joseph Jackar** who was born in the region of Arta (Epirus), fought during World War II and after the War he helped those in need in his region. (J. Jackar died in 1959).

✓ This is followed by a story by Isaac Babel "**The Jewess**" included in his book "**The Scent from Odessa**"

✓ We publish data on the fact that the **Vatican opens its records concerning the period of the Holy Inquisition**. We publish the views of **Elfride Yelinek** on the concealment of the Holocaust in Austria

✓ The issue also includes book presentations.

✓ We publish a **letter by Dr. Michael Matsas** from the U.S. on the Jews of Katerini (region of Western Macedonia).

✓ On the occasion of the 60th anniversary since the liberation of Auschwitz, we re-publish a distinctive drawing from *Le Monde* newspaper, dated 28 January 2005.

✓ After the initiative taken by the president of the Society for the Study of Greek History Mr. J. Apostolatos and the co-operation of the Central Board of Jewish Communities in Greece a sign was engraved on the statue of Archbishop Damaskinos, in front of the Metropolitan Church of Athens, stating the Archbishop's sturdy resistance against the deportation of Greek Jews during the German Occupation.

✓ **Cover photo:** Synagogue of Preveza 1932-1962. The Jewish school and Yeroyiannis' greengrocer's which functioned on the ground floor appear at the left.

Translated from Greek by: Rebecca S. Camhi

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ:

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΨΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:

Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 210 - 32.44.315-8

E-mail: hhkis@hellasnet.gr

Internet site: <http://www.kis.gr>

Κωδικός εντύπου: 3502

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν
τις απόψεις των συγγραφέων τους.

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Πολιτικά Θέματα ΕΠΕ, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421

Διανέμεται δωρεάν

Gold Eurobank MasterCard

Μία ανεκτίμητη συλλογή ολοκληρώνεται!

Τρεις κάρτες MasterCard, μία επιλογή: Eurobank

 210-95 55 555

